

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228149

UNIVERSAL
LIBRARY

زبور مجسم

اقبال

جملہ تفوق مع حق ترجمہ وغیرہ حق جاوید اقبال خلف الصدق علامہ ڈاکٹر محمد اقبال علیہ الرحمۃ محفوظ ہیں

طبع اول

جون ۱۹۲۷ء
(دو ہزار)

طبع دوم

اپریل ۱۹۲۷ء
(ایک ہزار چار سو)

طبع سوم

ستمبر ۱۹۲۷ء
(دو ہزار)

یہ نکلانی چودھری محمد حسین ایوانی

عجرب

اقبال

بخوانند کتابِ بُور

می شود پرده چشم پر کا ہے گا ہے
 دیدہ ام ہر دو جہاں را بنگا ہے گا ہے
 وادی عشق بسے دور و دراز است و لے
 طے شود جادۂ صد سالہ با ہے گا ہے
 در طلب کوش و مدہ دامن مہیڈ دست
 دو لختے ہست کہ یابی سر را ہے گا ہے!

زبور مجسم

حصه اول

ز برون در گذشتم ز درون خانه گفتم
 سخن نگفتم را چه قلند رانه گفتم

دعا

یا رب درونِ سینہ دلِ باخبرِ بدہ
 در بادہ نشہ را نگرم آں نطنہ بدہ
 ایں بندہ را کہ بفسِ دیگرانِ نزیست
 یک آہِ خانہ زادِ مثالِ سحرِ بدہ
 سیلم، مرا بجوئے تنک مایہٴ مپیچ!
 جولاں گئے بوادی و کوہ و کمرِ بدہ!
 سازی اگر حریفِ یم بیکراں مرا
 با اضطرابِ موجِ سکونِ گمِ بدہ

شاهین من بصیدِ بلنگاں گداشتی!
 ہمت بلند و جنگل ازین تیند تر بدہ
 رستم کہ طائرانِ حرم را کنم شکار
 تیرے کہ نافگندہ فتد کار گر بدہ
 خاکم بہ نورِ نعمتہ داؤد بر فروز
 ہمدردۂ مرا پر وبالِ شر بدہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱

عشق شور انگیز را ہر جادہ در کھنہ تو برد
 بر تلاشِ خود چہ می نازد کہ رہ سوائے تو بردا

درونِ سینہ ماسوزِ آرزو ز کجاست؟
 سبوزِ ماستِ ولے بادہ در سبوزِ کجاست؟
 گر فتمِ این کہ جہاں خاک و ماکھنِ خاکیم
 بہ ذرّہ ذرّہ ما دردِ جستجو ز کجاست؟
 نگاہِ ما بگریبانِ کمکشاں افتد
 جنونِ ما ز کجاست شورِ ہائے و ہونِ کجاست؟

۳

غزل سراے و نواہائے رفتہ باز آور
 باین فسرده دلاں حرفِ دل نوازا آور
 کنشت و کعبہ و تختانہ و کلیسا را
 ہزارفتنہ ازاں چشمِ نیم باز آور
 ز بادۂ کہ بخاکِ من آتشے آمیخت
 پیالہ بجانانِ نونیاز آور
 نے کہ دل ز نوازشِ بسینہ می رقصد
 مے کہ شیشہ جاں را دہد گداز آور
 بنیستانِ عجم با وِ صبح دم تیز است
 شدارۂ کہ فرومی چپکد ز ساز آور

۴

اے کہ زمین منہ رودہ گرمی آہ و نالہ را
 زندہ کن از صداے من خاکِ ہزار سالہ را!
 بادلِ ماچہا کنی! تو کہ ببادۂ حیات
 مستی شوق می دہی آب و گلِ پیالہ را
 غنچہٗ دل گرفتہ را از نفسم گرہ کشاے
 تازہ کن از بیمِ من داغِ درونِ لالہ را
 می گذر خیالِ من از مہ و مہر و مشتری!
 تو بکس چہ خفتہٗ صید کن این غزالہ را
 خواجہٗ من! نگاہ دار آبروئے گدائے خویش
 آنکہ ز جوئے دیگران پُر نکند پیالہ را

۵

از مشتِ نوبارِ ماصد ناله برد انگیزی
 نزدیک تراز جانی با خوئے کم آہی سازی
 در موجِ صبا پنهان دزدیده بباغِ آئی
 در بوئے گل آہی سازی با غنچہ در آویزی
 مغرب ز تو بیگانه مشرق ہمہ افسانہ
 وقت است کہ در عالمِ نقشِ دگر انگیزی
 آنکس کہ بر در و سودائے جہانگیری
 تسکینِ جنونش کن با نشترِ چنگیزی

من بسندہ بے قیدم شاید کہ گزیم باز
 این طرہ پھیپاں را در گردنم آویزی
 جس نہ نالہ نمی دانم گوشت غزل خوانم
 این حسیت کہ چوں شبنم بر سینہ من آویزی؟

۶

من اگر چہ تیرہ خاکم دیکے است برگ و سازم
 بنظر اَرہ جمالے چو ستارہ دیدہ بازم
 بہ ہوائے زخمۂ تو ہمہ نالہ خموشم
 تو بایں گماں کہ شاید ز نوافقادہ سازم
 بنمیرم آں چپاں کن کہ ز شعلہ نوائے
 دلِ خاکیاں منورم دلِ نوریان گذارم
 تب و تابِ فطرتِ ما ز نیاز مندی ما
 تو خدائے بے نیازی نرسی بسوز و سازم
 بجسے عیاں نکردم ز کسے نہاں نکردم
 غزل آہنجاں سردم کہ بروں فقادارم

۷

بصدائے درد مندے بنوائے پذیرے
 نجمِ زندگی کشادم بجانِ تشنہ میرے!
 تو بروئے بے نوائے درآں جہاں کشادی
 کہ ہنوز آرزویش نہ دمیدہ در ضمیرے!
 ز نگاہِ سرمہ سائے بدل و جگر رسیدی
 چہ نگاہِ سرمہ سائے! دو نشانہ زد بہ تیرے!
 بنگاہِ نارسا یم چہ بہارِ جلوہ دادی
 کہ باغ و راغِ نالم چو تدر و نو صفیرے
 چہ عجب اگر دو سلطان بہ ولایتے نہ گنجد
 عجب ایں کہ نمی نخب بد بدو عالمِ فقیرے!

بر سر کفر و دین فتنان رحمتِ عامِ خویش را
 بند نقاب برکشامه تمامِ خویش را
 زمرمه کهن سراے، گردش باد تیز کن
 باز به بزم مانگر، آتشِ حرامِ خویش را
 دام زگیسواں بدوشِ رحمتِ گلستانِ بری
 صیدِ چرمانی کنی طائرِ بامِ خویش را
 ریگِ عراق منتظر کشتِ حبارِ تشنه کم
 خونِ حسین باز ده کوفه و شامِ خویش را

دوش برابری زند، راه یگانه طے کند
 می نهد بدست کس عشق زمام خویش را
 ناله باستان دیر بخیب رانه می زدم
 تا بحر مشنا ختم راه و دستام خویش را
 قافله بهار را طائر پیش رس نگر
 آنکه بجلوت قفس گفت پیام خویش را

نوائے من ازاں پر سوز و بیاک و غم انگیز است
 بخاشاکم شرار افتاد و بادِ صبحدم تیز است
 ندارد عشق سامانے و لیکن تشنہ دارد
 خراشد سینہ کسار و پاک از خونِ پرویز است
 مراد دل خلید این نکستہ از مرداد دانه
 ز معشوقاں نگہ کاری تر از حرفِ لاویز است
 بیا سیم بیا یکدم نشیں کن در و مجوری
 تنی پیمیانہ بزم ترا پیمیانہ لبریز است
 بہستان جلوہ داوم آتش داغ جدائی را
 نسیمش تیز تر می سازد و شبنم غلط ریز است

اشارتہائے پنہاں خانماں برہم زند لیکن
 مرا آں غمزمہ می باید کہ بیباک است خونریز بہت
 نشیمن ہر دورا در آب و گل لیکن چہ راز است این
 خرد را صحتِ گلِ خوشتر آید، دل کم آئینراست
 مرا بنگر کہ در ہندوستان دیگر نمے بینی
 برہمن زادہ رمز آشنائے روم و تبریز بہت

۱۰۷

دل و دیدہ کہ دارم ہمہ لذتِ نطفارہ
 چہ گنہ اگر ترا شمعِ صنم ز سنگِ خارہ
 تو بجلوہ درفتابی کہ نگاہ برنتابی
 مہمین! اگر نسا لم تو بگو دگر چہ چارہ!
 چہ شود اگر حسدِ امی بسرائے کاروانے
 کہ متاعِ نار و آتش دِلکے است پارہ پارہ
 غزلے ز دم کہ شاید بنواسترام آید
 تیپِ شعلہ کم نگردد ز گستنِ شرارہ
 دل زندہ کہ دادی بہ حجابِ دراز و
 ننگمے بدہ کہ بیند شرے بسنگِ خارہ

ہر پارہ دلم راز سر اور نصیب
 غمِ خود چیاں نہادی بدلِ ہزار پارہ!
 نہشتِ سفینہ کس بہیم بلبِ موج
 خطرے کہ عشقِ بینِ سلامتِ کنارہ!
 بشکوہ بے نیازی زخدا یگاں گذشتم
 صفتِ مہِ تمامے کہ گذشت برستارہ!

۱۱

گرچه شاہین خرد بر سر پروازے هست
 اندرین باویہ نہاں فت در اندازے هست
 آنچہ از کار فرو بستہ گرہ بکشداید
 هست و در حوصلہ ز غمہ پروازے هست
 تاب گفتار اگر هست شناسائے نیست
 واسے آں بندہ کہ در سینہ ادرازے هست
 گرچہ صد گونہ بصد سوز مرا سوخت اند
 اے خوشالذت آں سوز کہ ہم مانے هست

مردہ حنا کیم و سزاوارِ دلِ زندہ شدیم !
 ایں دلِ زندہ و ماہِ کارِ خدا سازے بہت !
 شعلہٴ سینہٴ من خانہٴ فروز است و لے
 شعلہٴ بہت کہ ہم خانہٴ بر اندازے بہت !
 تنگیہ پر عیشِ جہاں بینِ مفاطوں نکم
 در کنارِ دم دے شورش و نظرِ بانے بہت !

۱۲

این جہاں حسیت؟ صنم خانہ بیدارِ من است!
 جلوۂ او گرویدہ بیدارِ من است!
 ہمہ آفاق کہ گیسوم بنگاہے اورا
 حلقہٴ ہست کہ از گردشِ پرکارِ من است
 ہستی و نیستی از دیدنِ نا دیدنِ من
 چہ زمان و چہ مکان شوخی افکارِ من است!
 از فسوں کارئی دل بسیر و سکونِ غیبِ حضور!
 این کہ غماز و کثافتِ اسرارِ من است

آں جہانے کہ درو کا شتہ رامے دروند
 نور و نارش ہمہ از سبجہ و زئار من است
 سازِ تفتدیریم و صد نغمہ نپیاں دارم
 ہر کجا زخمیہ اندیشہ رسد تا ز من است
 اے من از فیضِ تو پائندہ نشانِ تو کجاست؟
 ایں دوستی اثرِ ماست جہانِ تو کجاست؟

۱۳

فصل بهار این چنین، بانگِ هنر را این چنین
 چهره کُشا، غزل سرا، باده بسیار این چنین
 اشکِ چکیده ام بینِ سم به نگاهِ خود نگر
 ریز بهستانِ من برق و شر را این چنین
 بادِ بهار را بگو، پنهانِ خیالِ من برو
 وادی و دشت را دهنش و نگار این چنین
 زاده باغ و راغ را از نفسِ طراوتی
 در چمنِ تو زیتم با گل و حس را این چنین

عالمِ آب و خاک را بر محکِ دلم بساے
 روشن و تاریک خویش را گیر عیار این چنین
 دل بجسے نباخته باد و جہاں نساخته!
 من بحضورِ تو رسمِ روزِ شمار این چنین
 فاختہ کہن صغیر نالہ من شنید و گفت
 کس نہ سزد و در چمنِ نغمہ پار این چنین

۱۴

بروں کشید ز پیاکِ سہست و بود مرا
 چہ عتدہ ہا کہ مفتام رضا کشود مرا
 تپید عشق و دریں کشتِ نابسا مانے
 ہزار دانہ مند و کردتا و درود مرا
 ندانم اینکہ نگاہش چہ دید در حنا کم
 نفس نفس تعبیار زمانہ سود مرا
 بہانے از خس و خاشاک در میاں انداخت
 شرارہ دکلے داد و آزمود مرا
 پیالہ گیر ز دستم کہ رفت کار از دست
 کرشمہ بازی ساقی ز من رہود مرا!

۱۵

خیزد بخاکِ تشنّہ، بادۂ زندگی نشان
 آتشِ خود بسند کن آتشِ با فرو نشان
 میکہ تہی سبوحلقۂ خود مندا نشان
 مدرسۂ بلند بانگِ بزمِ فسرده آتشان
 فکرِ گرہ کشا غلام، دین برواستے تمام
 زانکہ درونِ سینہ ہا دل ہدفِ ہمت بے نشان
 ہر دو بمنزلے رواں ہر دو مہیکر رواں
 عقلِ سجیدہ می برد، عشقِ برو کشاں کشاں
 عشقِ زپا در آورد خیمہء شش جہات را
 دست دراز می کند تا بہ طنابِ کمکشاں

۱۶

تو بایں گم کہ شاید سرِ آستانہ دارم
 بطوافِ شانہ کار سے بخدا سے خانہ دارم
 شریرِ پیدہ رنگم گزرتہ حبِ لَوّہ من
 کہ بتاب یک دو آنے تب جاودانہ دارم
 نکم دگر نگاہتہ بہ رہے کہ طے نمودم
 بسراغِ صبحِ فردا روشنِ زمانہ دارم
 یمِ عشق کشتی من، یمِ عشقِ ساحلِ من
 نہ غمِ سفینہ دارم نہ سرِ کرا نہ دارم

شرے فشاں و لیکن شرے کہ و انسوز
 کہ ہنوز تو نیب از م غمِ آشیانہ دارم !
 بامید این کہ روزے بشکار خواہی آمد
 ز کمندِ شمشیرِ ایں رَمِ آہوانہ دارم
 تو اگر کرمِ منائی بمعاشران بہ بخشم
 دوسہ جامِ دلفروزے ز مے شبانہ دارم

۱۷

نطنز بہ راہ نشیناں سوارہ می گذرد
 مرا بگبید کہ کارم ز چارہ می گذرد
 بہ دیگران چہ سخن گستم ز جلوہ دوست
 بیک نگاہ مثالِ شرارہ می گذرد
 رہے بمنزلِ آں ماہِ سخت دشوار است
 چناں کہ عشق بدوشِ ستارہ می گذرد
 ز پرده بندہ می گردوں چہ جائے نومید می آست
 کہ نادکِ نطنزِ مارِ خارہ می گذرد

ییے است شبِ نیمِ ماه، ککشای کنارِ اوست
 بیکِ کستنِ موج از کنارِ می گذرد
 بخلوتش چو رسیدی نظر باو مکشا
 که آں دے ست که کار از نظاره می گذرد!
 من از منراق چه نالم که از هجومِ سرشک
 ز راهِ دیده دلم پاره پاره می گذرد!

۱۸

بر قتلِ فلکِ پیا تر کا نہ شبِ بخون بہ
 یک ذرّہ دردِ دل از علمِ ملاحطوں بہ
 دیِ مخِ بچہ با من اسرارِ محبتِ گفت
 اشکے کہ فرخوردی از بادۂ کلکوں بہ
 آں فقر کہ بے تیغی صد کشورِ ول گیر ^{مگر}
 از شوکتِ دارا بہ، از فرسیدِ دل بہ
 در دیرِ معناں آئی مضمونِ بلند آور
 در خانقہ صوفی افسانہ و افسوں بہ

در جوئے روان ما، بے منتِ طوفانے
 یک موج اگر خیزد آں موج زہجیوں بہ
 سیلے کہ تو آوردی در شہر نمی گنبد
 این حسانہ بر اندازے در خلوتِ ہاموں بہ
 اقبالِ غزل خواں را کافِ نتوان گفتن
 سودا بد ما غش زد از مدیرِ سیروں بہ

۱۹

یاسلمان رامہ منڈل کہ جاں برکف بنہ
 یادیں فرسودہ پیکر تازہ جانے آفریں
 یا چاں کن یا چنیں!

یا برہمن را بقدر نوحداوند سے تراش
 یا خود اندر سینہ زنا ریاں خلوت گزین
 یا چاں کن یا چنیں!

یادگر آدم کہ از طلبیس باشد کمترک
 یادگر طلبیس بہر متحانِ عمل و دین
 یا چاں کن یا چنیں!

یا جہانے تازہ یا امتحانے تازہ
 می کنی تا چند با ما آنچہ کردی پیش ازین

یا چہاں کن یا چین!

فقر بخشی؟ یا شکوہ خرد و پر ویر بخشی

یا عطا فرما خرد با فطرت روح الامیں

یا چہاں کن یا چین!

یا بخش در سینہ من آرزوئے انقلاب

یا دگرگوں کن نہاد این زمانہ این زمیں

یا چہاں کن یا چین!

عقل ہم عشق است از ذوق نگه بیگانه نیست
 لیکن این سحیا ره را آں جرأتِ زندانه نیست
 گرچه می دانم خیال منزل ایجاد من است
 در سفر از پاشستن همت مردانه نیست
 هر زمان یک تازه جولانگاه می خواهیم ازو
 تا جنون سرمانی من گوید و گرویرانه نیست
 بچنین زورِ جنون پس گریباں داشتیم
 در جنون از خود ز رفتن کار هر دیوانه نیست!

۲۱

سوز و گدازِ زندگی لذتِ جستجوئے تو
 راه چو مار می گردد گریزِ روم بسوئے تو
 سینہ کثادہ جبریل از برِ عاشقانِ گذشت
 تا شرعے با وفت ز آتشِ آرزوئے تو
 ہم ہوائے جلوۂ پارہ کنم حجاب را
 ہم بنگاہِ نار ساپردہ کشم بروئے تو
 من بتلاشِ تو روم یا بتلاشِ خود روم
 عقل و دل و فطر ہمہ گم شدگانِ کوئے تو
 از چینِ تو رستم قطرۂ شبنمِ بخشش
 خاطرِ غمخیزِ اشود کم نشود ز جوئے تو

۲۲

دریں محفل کہ کارِ او گذشت از بادہ و ساقی
 ندیے گو کہ در جامش سرورِ یومِ مے باقی !
 کسے کو زہر شیریں می خورد از جامِ زرّیے
 مے تلخ از سفالی من کجبا گیرد بتریاقی
 شرار از خاکِ من خمیند، کجایرم، کوانوم
 غلط کردی کہ در جامِ فگندی سوزِ مشتاقی
 مکر کرد مغربِ چشمِ ہائے علم و عرفاں را
 جہاں را نیرہ ترساند چہ شائی چہ اشراقی

دل گیتی! انا الموم، انا الموم فریادش
 خردنالاں کہ ما عندی بستیاقی ولاراتی
 چه ملاتی، چه درویشی، چه سلطانی، چه درباری
 مندرغ کار می جوید بسا لوسی وزراتی
 بازارے کہ چشم صیرفی شود است کم نور است
 بگیسم خوار تو گرد و چو ننداید به براتی

۲۳

ساقیا ہر جگہ شعلہ نمناک انداز
 و گرا آشوب قیامت بجھ خاک انداز
 او بیک دانہ گندم بزمینم انداخت
 تو بیک جرعمہ آب آنسوئے افلاک انداز
 عشق را بادۂ مردانگن و پُر زور بدہ
 لائے این بادہ بہ میمانہ ادراک انداز
 حکمت و فلسفہ کرد است گراں خیمہ را
 خضر من! از سرم این بارگراں پاک انداز

خرد از گرمی صہب با گرازے نرسید
 چارہ کار بآں عنبرہ جلاک انداز
 بزم در کشکش بیم و امید ہست ہنوز
 ہمہ را بے خبر از گردش افلاک انداز
 می توان ریخت در آغوش غراں لالہ و گل
 خیزد بر شاخ کہن خون گیتاک انداز

۲۴

از آں آبے کہ در من لاله کار و سائگینے ده
 کفِ خاکِ مرا ساقی بسا و فرو دینے ده
 زمینائے کہ خوروم در فرنگ اندیشه تاریک است
 سفر و زبیده خود را نگاهِ راه بینے ده
 چو خس از موجِ ہر بادے کہ می آید ز جافتم
 دل من از گمانہا در خروش آمد یقینے ده
 بحبِ انم آرزو ما بود و نا بودِ شردارد
 شبنم را کو کبے از آرزوئے دل نشینے ده
 بدستم خامہ دادی کہ نقشِ خسروی بند
 رقم کشش این چنینم کردہ لوحِ جبینے ده

۲۵

زہرِ نقشے کہ دل از دیدہ گیسو پاک می آیم
 گدائے معنی پاکم تنی ادراک می آیم
 گمے رسمِ رہِ فرزانگی ذوقِ جنوں بخشد
 من از درسِ خردمنداں گریبانِ خاک می آیم
 گمے سچید جہاں بر من، گمے من بر جہاں پیچم
 بگرداں بادہ تابِ سیرِ ازین بیجاک می آیم
 نہ این جا چشمکِ ساقی نہ آنجا حرفِ مشتاقی
 ز بزمِ عوفی و ملا بے غمناک می آیم
 رسد وقتی کہ خاصانِ ترا با من فتد کالے
 کہ من صحرایم پیشِ ملکِ بیباک می آیم

۲۶

دل بے قیدِ من با نورِ ایساں کا فری کر دہ
 حرمِ راسخہ آور دہ بیتاں لچا کر ی کر دہ
 متاعِ طاعتِ خود را ترازوئے برہنہ زو
 بسا زارِ قیامت با حنہ اسوا گری کر دہ
 زمین و آسمان را بمرادِ خویش جی خواہد
 غبارِ راہ و بافتِ یریزدانِ اوری کر دہ
 گمے با حق در آہینہ گمے با حق در آویزد
 زمانے حیدری کر دہ، زمانے خمیری کر دہ

بایں بے رنگی جو ہر اذو نیرنگ می ریزد
 کلیجے ہیں کہ ہم غم پیری ہم ساحری کردہ
 نگاہش عقل دور اندیش ازوق جنوں ادہ
 ولیکن باجنوں فتنہ سامان شتری کردہ
 بخود کے می رسد ایں لہ اہ پچائے تن آسانے
 ہزاران سال منسل در مقام آذری کردہ !

۲۷

ز شاعر ناله مستانه در محشر چه می خواهی
 تو خود به سنگامه، به سنگامه دیگر چه می خواهی
 به بحر نغمه کردی آشنا طبع روانم را
 ز چاک سینه ام دریا طلب، گوهر چه می خواهی
 نماز بے حضور از من نمی آید نمی آید x
 دله آورده ام دیگر ازین کافر چه می خواهی

۲۸

نہ در اندیشہ من کا زار کھنڈ ایمانے
 نہ در جانِ غم اندوڑم ہوائے بارغِ ضوائے
 اگر کاوی درونم را خیالِ خویش را یابی
 پریشاں جلوہ چوں ماہتاب اندر بیابانے

۲۹

مرغ خوش لجه و شاہین شکاری از تست
 زندگی را روشنی بوری و ناری از تست
 دل بیدار و کف خاک و تماشاے جہاں
 سیر این ماه بشب گونه عماری از تست
 ہمہ افکار من از تست چه در دل چه بلیب
 گرا از حبس بر آری نہ بر آری از تست
 من ہماں مشت غبارم کہ بجائے نرسد
 لالہ از تست و نغم ابر بہاری از تست

نقش پرواز توئی ما تسلیم افشانیم
 حاضر آرائی و آئینه نگاری از قست
 گلکده داشتیم از دل بربانم نرسید
 مهر و بے مهری و عیاری و یاری از قست

۴۰

خوشتر ز ہزار پار سائی   گامے بطریقِ آشنائی
 در سینہ من دمے بنیاسائے   از محنت و کلفتِ حسدائی
 مارا از مہتِ ام ما خبر کن   مائیم کج و تو کجائی؟
 اس چٹکِ محرمانہ یاد آر   تاکے بتغافل آزمائی
 دی ماہ تمام گفت با من   در ساز بدایِ نار سائی
 خوش گفت و لے حرام کردند   در مذہبِ عاشقانِ جدائی

پیش تو نہادہ ام دلِ خویش

شاید کہ تو ایں گہ کشتائی

۴۱

بر جہاں دل من بختنش را نگرید
 کشتن و سوختن و سختنش را نگرید
 روشن از پرتو آں ماہ دلے نیست کہ نیست
 باہنہ از آئینہ پودختنش را نگرید
 آنکہ یکدست برد ملک سلیمانے چند
 با فقیراں دو جہاں بختنش را نگرید
 آنکہ سخن بدل و دیدہ دانا یاں رنجت
 پیش ناداں سپرد بختنش را نگرید

مرا براہِ طلب بار و رگن است ہنوز
 کہ دل بقافلہ و رخت منزل است ہنوز
 کجا است برق نگاہ ہے کہ خامان سوز
 مرا معاملہ با کشت و حاصل است ہنوز
 یکے سفینہ میں خام را بطوقال
 ز ترس موج نگاہم لبِ حل است ہنوز
 تپیدن و ترسیدن چہ عالمی اند
 خوشا کسے کہ بدبال محل است ہنوز
 کسے کہ از دو جہان غیش را بدن نشنا
 فریب بخوردہ این نقش باطل است ہنوز
 نگاہ شوق تسلی بحبوہ نشود
 کجا ہر دم خلتے را کہ در دل است ہنوز

مضمون پر حکایت دراز تر کہ دید

چنانکہ این ہمہ ناگفتہ در دل است ہنوز!

۴۴

زمستان رسد کہ روزگار را   نواہ زندہ شد در شانسا راں
 گناہ را رنگ نہم بخشد ہوا   کہ ہی آید ز طوف چو تباراں
 چراغ لاله اندر دشت و صحرا   شود روشن نما از یاد ہساراں
 دلم افسردہ تو در محبت گل   گمید ہیں غزال از مرغساراں
 دے آسودہ پا در دشت خویش   دے نالاں چو جوئے کو ہساراں

نیم این کہ نقش کم نگرود
 نگویم حال دل ما را ز داراں

ہوائے خانہ و مہنہ دل ندارم   سراپہم غریب ہر دیارم
 سحر می گفت خاک تر صبارا   "فسر و از باد این صحرا شرم
 گذر نہ مک پریشا نم مگرواں   ز سوز کار و آنے یادگارم"
 ز چشم اشک جمل شبنم فرو رخت   کہ من بسم خاکم و در رگندارم
 بگویش من رسید از دل سہر و   کہ مجھے روزگار از چشمہ سارم
 از ل تاب و تب پیشینہ من   ابد از ذوق و شوق تہطارم

میںدیش از کف خاک کے میںدیش

بحبان تو کہ من پایاں ندارم!

۴۵

از چشم ساقی مست شرابم   بے مے خرابم بے مے خرابم
 شو قم فندوں ترا ز بے حجابی   بے نیم نہ بے نیم در پیچ و تابم
 چوں رشته شمع آتش بگیرد   از زخم من تار را باجم
 از من برون نفیست منز لگه من   من بے نصیبم ای بے نیامم

تا آفتاب خمیہ روز خاور

مانند انجم بستند خوابم!

۴۶

شبِ من سحرِ نووی کہ بہ طلعتِ آفتابی
 تو بطلعتِ آفتابی سنڈا میں کہ بے حجابی
 تو بدرومن رسیدی بضمیمہ آڑمیدی
 زنگاہِ من رمبیدی بچنیں گراں دکابی
 تو عیارِ کم عیاراں تو قرارِ لیے قراراں
 تو دواستے دل نگاراں مگراں کہ دیریاں

غمِ عشق و لذتِ اِثرِ دو گونہ دارد
 گئے سوز و دردِ مندی گئے مستی و خرابی !
 ز حکایتِ دلِ من تو بگو کہ خوب دانی
 دلِ من کجبا کہ اورا بکنارِ من نہیابی !
 بحبِ لالِ تو کہ در دلِ دگر آرزو ندارم
 بحسنِ دایں دعا کہ بخشی بجنوئراں عفتابی !

۳۷

دریں سحرانہ اے ساقی ندام محرمے دیگر
 کہ من شاید خستیں آدم از عالمے دیگر
 دے میں سپیکر فرسودہ را سازی کھنکے
 فشان آب و از خاک آتش انگیزی دے دیگر
 پیار آں دولت بیدار و آں جامِ جہاں میں را
 عجبم را دادہ ہنگامہ بنم جھے دیگر

۳۸

بجمان در دمنداں تو بگو چه کار داری؟
 تب و تابِ مآشناسی؟ دلِ بیقرار داری؟
 چہ بر ترا از اشکے کہ فرو چکد ز پیشہ
 توبہ برگِ گل ز شبنم در شاہوار داری!
 چہ بگویمت ز جانے کہ نفس نفس شمار
 دمِ ستعار داری؟ غمِ وزگار داری؟

۳۹

اگر نطتارہ از خود رنگی آرد حجاب اولے
 نیکیر و با من این سودا بہا از بس گراں خواہی
 سخن بے پردہ گو باما، شد آں دوز کم آمیزی
 کہ می گفتند تو مارا چنین خواہی چنان خواہی
 نگاہ بے ادب ز درخشنہ ہا در چرخ میسنائی
 دگر عالم بسا کن گر حجابے درمیاں خواہی

چناں خود را نگہ داری کہ با این بے نیازی
 شہادت برو خود ز خونِ وستانِ خواہی
 مقامِ بندگی دیگر مقامِ عاشقی دیگر
 ز نوری سجدہ می خواہی ز خاکی بیش از آن خواہی
 مسِ خامے کہ دارم از محبتِ کمبیا سازم
 کہ فردا چوں رسمِ پیش تو از من ارمنانِ خواہی

۴۰

نور تو وانمود سپید و سیاه را
 دریا و کوه و دشت و در و مهر و ماه را!
 تو در ہوائے آں کہ نگہ آشنائے اوست
 من در تلاشِ آں کہ نتابد نگاہ را!

۴۱

بدہ آں دل کہ مستی ہائے اواز بادہ خویش است
 بگیر آں دل کہ از خود رفتہ و بیگانہ اندیش است
 بدہ آں دل بدہ آں دل کہ گیتی را فرا گیرد
 بگیر ایں دل بگیر ایں دل کہ در بند کم و بیش است
 مراے صید گیر از ترکش تقدیر بر و کش
 جگر و وزی چہ می آید از اں تیرے کہ در کش است؟
 نگر و دزد زندگانی خستہ از کارِ جہانگیری
 جہانے در گرہ بستم جہانے دیگرے پیش است!

۴۲

کفِ خاکِ برگ و سازم بر ہے فشانم اورا
 ہمید ایں کہ روزے بفلکِ سامنم اورا
 چہ کنم چہ چارہ گیرم کہ ز شاخِ علم و دانش
 نہ دمیدہ ہیچ خارے کہ بدلِ نشانم اورا
 دہد آتشِ جدائی شریر مرا نموے
 بہ ہماں نفسِ مبیرم کہ فتنِ نشانم اورا

سے عشق و مستی او تروید برون زخوئم
 کہ دل آں چیاں ندادم کہ دگر ستانم اورا
 تو بلورج ساوہ من ہمہ مدعا نیکو شنی
 وگر آنچیناں او بکن کہ غلط خوانم اورا
 بحضور تو اگر کس غزلے زمین سہراید
 چہ شود اگر نوازی بہ بھیں کہ دانم اورا

۵۳

ایں دل کہ مرا دادی بسیرِ یزیدتیں بادا
 ایں جامِ جہاں بینم روشن تر ازین بادا
 تلخے کہ فزاید و گزدوں بسفالِ من
 در کامِ کہنِ رندے آنہم شکریں بادا

۵۴

رَمِ عَشَقِ تُو بے اربابِ ہوسِ نتواں گفت
 سخن از تابِ تبِ شعلہ بہ جسِ نتواں گفت
 تو مرا ذوقِ بیاں دادی و گفتی کہ بجئے
 ہست در سینہ من آنچہ کجسِ نتواں گفت !
 از نہاں خانہ دلِ خوش غزلے می خمیزد
 سہِ شناخے ہمہ گویم بہ نفسِ نتواں گفت
 شوق اگر زندہ جاوید نباشد عجب است
 کہ حدیثِ تو دریں یک نفسِ نتواں گفت !

۵۵

یادِ ایامے کہ خوروم بادہ ہا با چنگ و نے
 جامِ مے درِ ستِ من مینائے مے درِ ستِ و نے !
 در کس را آئی خندان باز در نگ بہار
 ورنہ بانی فرودیں افسردہ تر گرد و زدے !
 بے توجہانِ من چو آں سازے کہ تارِش در گست
 در حضور از سینہ من نغمہ خیزد پے بہ پے

آنچہ من در بزم شوق آوردہ ام دانی کہ حبسیت
 یک چمن گل یک نستان نالہ یک نمنخانہ ہے!
 زندہ کن باز آں محبت را کہ از نیروئے او
 بوریائے رہ نشینے و رفتہ با تخت کئے!
 دوستانِ خرم کہ بر منزل رسید آوارہ
 من پریشاں جادہ ہائے علم و دانش کردہ طے!

۵۶

انجسم بگزیب باں رنجت این دیدۀ ترمارا
 بیرون ز سپهر انداخت این فوق نظر مارا
 هر چند زین سائیم برتر ز شریاییم
 دانی که نمی زبید عمرے چو شر مارا
 شام و سحر عالم از گردش ما خیزد
 دانی که نمی سازد این شام و سحر مارا
 این شیشه گردون را از باد تھی کریم
 کم کاسه مشو ساقی امیتائے دگر مارا
 شایان جنون ما پهنائے گوشتی نیست
 این را بگذر مارا آں را بگذر مارا !

✓

۵۷

خاور کہ آسماں بہ مکنہ خیال اوست از خوشین گسسته بے سوز آرزوست

در تیرہ خاکِ اوتب و تاب حیات نیست جولان موج را نگراں از کس ارجوست

بت خانہ و حرم ہمہ افسردہ آتشے

بیر مغاں شراب ہوا خورده در سببوست!

فکرِ فرنگ پیش مجاز آورده سجود بینائے کور و مست تماشاے رنگ و بوست!

گردندہ تیز پر خور و بایندہ تیز مرگ از دست او بدامن ماچاک بے روست!

خاکی نہاد و خور سپہر کہن گرفت عیار و بے مدار و کلاں کار و تو بونوست!

مشرق خراب و مغرب از ان بشیر خراب عالم تمام مردہ و بے وق حستجوست!

ساقی بیار بادہ و بزم شبنامہ ساز

مارا خراب یک نگہ مخرمانہ ساز!

۵۸

✓ فرصتِ کشمکش مدہِ این دلِ بے قرار را
 یک دوشکن زیادہ کن کیسوتے تابدار را
 از تو درونِ سینہ ام برقِ تجلی کہ من
 بامہ و محمد وادہ ام تلخیِ منتظر را
 ذوقِ حضور در جہاں رسمِ صنم گرمی نہاد
 عشقِ فریب می دہد جانِ امیدوار را

تابند راغِ خاطرے نعمتِ تازہ زخم
 باز بہ مرغزارِ دہ طائرِ مرغزار را
 طبعِ بلندِ داوۃ، بندِ زیائے من کشائے
 تابہ پلاسِ تو و ہم خلعتِ شہسار را
 تیشہ اگر بنگ زدایں چہ مقامِ گفتگو است
 عشقِ بدوش می کشد ایں ہمہ کو ہزار را!

جانم در آونجیت با روزگاراں   جھمے ہست نالاں در کوہساراں !
 پیدا ستیزو، پنہاں ستیزو   ناپائدارے با پائداراں !
 ایں کوہ و صحرا ایں دشت و دریا   نے رازداراں نے غمگساراں
 بیگانہ شوق ! بیگانہ شوق !   ایں جو تباراں ایں آبشاراں
 فریاد بے سوز ! فریاد بے سوز !   بانگ ہزاراں در شاخساراں
 داغے کہ سوز و در سینہ من   آں داغ کم سوخت در لالہ زاراں !

محفل ندارد وساقی ندارد

تلخے کہ ساز و باہجیتہاراں !

۶۰

به سَلّی که دادی نگذاشت کارِ خود را
 بتو باز می سپارم دلِ بهت را خود را
 چه دلی که محنتِ او ز نفس شماری او
 که بدستِ خود ندارد و رگِ روزگارِ خود را
 بضمیرت آر میدم تو بجوشِ خود نمائی
 بکناره بر فکندی دُرِ آبِ درِ خود را
 مه و انجم از تو دارد گله هاشنیده باشی
 که بخاکِ تیره مازده شرارِ خود را
 غلشے بینه ماز خدنگِ او غنیمت !
 که اگر بپاش افتد نبه و شکارِ خود را

بحر فے می تو اں گفتن تمنائے جہانے را
 من از ذوقِ حضوری طولِ داوم داستانی را
 ز مشتاقاں اگر تابِ سخنِ بروی نمیدانی
 محبت می کند گویا نگاہِ بے زبانے را!
 کجا نورے کہ غیر از قاصدی چہرے نمی داند
 کجا خاکے کہ در آغوشِ دار و آسمانے را!

اگر یک ذرہ کم گردد ز انگبہ سبز وجود من
 بایں قیمت نمی گیم حیات جاودانے را !
 من اے دریائے بے پایاں بہ موج تو در افتادم
 نہ گوہر آرزو دارم نہ می جویم کرانے را
 ازاں معنی کہ چوں شبنم بجان من فرو ریزی
 جہانے تازہ پیدا کردہ ام عرض فغانے را

۶۲

چند بروئے خود کشتی پردهٔ صبح و شام را
 چهره کشتا تمام کن جلوهٔ نا تمام را
 سوز و گداز حالتی است! باده ز من طلب کنی
 پیش تو گریبایاں کنم مستیِ این مہتمام را
 من بسر و زندگی آتشِ او فرودده ام
 تو نمِ شبِ بنی بده لالهٔ تشنهٔ کام را

عقل ورق ورق بگشت عشق نہ بگتہ رسید
 طائرِ زیرِ کے بدودانہ زیرِ دام را
 نغمہ کجا و من کجا سازِ سخن بہانہ اسیت
 سوئے قطارِ می کشم ناقہ بے زمام را!
 وقتِ برہنہ گفتن است من بہ کنایہ گفتہ ام
 خود تو بگو کجا برم ہم نفسانِ خام را!

۶۳

نفس شمار به بیجا یک روزگارِ خودیم
 مثال بحرِ خروشیم و در کنارِ خودیم
 اگر چه سطوتِ دریا اماں کجس ندید
 بحالتِ صدفِ او نگاہدارِ خودیم
 ز جوهرِے که نهان است در طبعیت ما
 پیرس صیرفیاں را که ماعیارِ خودیم

نہ از حسرت بہ ما کس خراج می خواهد ✓
 فقیر راہ نشینیم و شہر یارِ خودیم
 دروین سینہ ما دیگرے اچہ بواجبی است!
 کہ خبر کہ توئی یا کہ ما دو چارِ خودیم!
 کشائے پردہ ز قفسِ دیرِ آدمِ حنا کی
 کہ ما بہ رگدیز تو در انتظارِ خودیم!

۶۵

به فغاں نہ لب کشودم کہ فغاں اثر ندارد
 غم دل نگفتہ بہتر ہمہ کس جگر ندارد
 چہ حرم چہ دیہ ہر جا سخن ز آشنائی!
 مگر ایں کہ کس ز ازمین تو خبر ندارد
 چہ ندیدنی است اینجا کہ شہر جہان مارا
 نفسے نگاہ دارد نفسے دگر ندارد!

تو ز راہِ دیدہ ما بھیمیر ما گزشتی
 مگر آنچنان گزشتی کہ نگہ بندارو!
 کس ازین نگین شناساں نگذشت بربگینم
 بتومی سپارم اورا کہ جہاں نظر ندارد!
 قدحِ حشر فروزے کہ فرنگ داد مارا
 ہمہ آفتاب لیکن اثرِ سحر ندارد!

۶۵

ماکه فتنده تر از پرتو مه آمده ایم
 کس چه داند که چیاں این همه آمده ایم
 باز قیباں سخن از در و دل ما گفستی
 شرمسار از اثر ناله و آه آمده ایم
 پرده از چهره برداشتن که چو خورشید سحر
 به دریدار تو لب برینزنگه آمده ایم

غزم مارا بہ یقین پختہ ترک ساز کہ ما
 اندر میں معرکہ بے خیل و سپہ آمدہ ایم
 تو ندانی کہ نگاہ ہے سرِ راہ ہے چہ کند
 در حضورِ تو دعا گفتہ برہ آمدہ ایم!

اے خدائے مہرومہ خاکِ پریشانے نگر!
 ذرّہ در خود فرو چھپ رہا ہے نگر!
 حُسنِ بے پایاں درونِ سینہ خلوت گرفت
 آفتابِ غولش را زیرِ گریبانے نگر!
 بردلِ آدمِ زوی عشقِ بلا انگیز را
 آتشِ خود را با غولش نیتانے نگر!
 شوید از دامانِ ہستی داغمائے کہنہ را
 سخت کوشی ہائے ایں آلودہ دامانے نگر!
 خاکِ مانخیزو کہ سازد آسمانے دیگرے
 ذرّہ ناچہرین و تعمیرِ بیابانے نگر!

زبور عجم

حصه دوم

شاخِ نهالِ سدرهٔ خار و خسِ همین مشو
منکرا و اگر شدی منکرِ خوشتن مشو

دو عالم را تو اس دیدن بمینائے کہ من درم
 کجا چشمے کہ بہیں آں تماشا تے کہ من درم
 دگر دیوانہ آید کہ در شہر فگن ہوئے
 دو صد ہنگامہ بر خیزد ز سودائے کہ من درم
 مخور نادان غم از تاریکی شبہا کہ می آید
 کہ چوں انجم درخشد داغ سیمائے کہ من درم
 ندیم خویش می سازی مرا لیکن ازاں ترسم
 نداری تاب آں آشوب و غوغائے کہ من درم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱

برخیزند که آدم را هنگامِ نمود آمد
 این مشتِ غبارے را انجم بسجود آمد
 آں راز که پوشیده در سینہ ہستی بود
 از شوخی آب و گل در گفت و شنود آمد

۲

مہ و ستارہ کہ در راہِ شوق ہم سفر اند
 کرشمہ سنج و ادا فہم و صاحبِ نظر اند
 چہ جلوہ ہاست کہ دیدند در کفِ خاکے
 قفا بجانبِ افلاک سوئے مانگرند

۳

درونِ لالہ گذر چوں صبا توانی کرد
 بیک نفس گرہِ غنچہ وا توانی کرد
 حیاتِ حسیّت؟ جہاں را اسیرِ جاں کردن ۴
 تو خود اسیرِ جہانی، کجبا توانی کرد!
 مقدر است کہ مسجودِ مہرِ مہ باشی
 ولے ہنوز ندانی چہا توانی کرد!
 اگر ز میکہدہ من پیالہ گیری
 ز مشّتِ خاکِ جہانے بہا توانی کرد!
 چہاں بسینہ چرخِ فروختی قبال
 بنحویش آنچہ توانی بہا توانی کرد!

۴

اگر به بحرِ محبت کرانه می خواهی
 هزار شعله دهی یک لبانه می خواهی!
 مرا ز لذتِ پرواز آشنا کردند
 تو در فضائے چمن آشیانه می خواهی!
 یکے بدامن مردان آشنا آوید
 زیار اگر نگه محرمانه می خواهی
 جنوں نہ داری و ہوتے فگندہ در شہر
 سبوشکستی و بزعم شبانہ می خواهی!
 تو ہم بعشوه گری کوشش و لبری آموز
 اگر ز ما غنزل عاشقستانہ می خواهی

۵

زمانہ قاصدِ طیارِ آں دلآرامِ است
 چہ قاصدے کہ وجودش تمام پیغامِ است !
 گماں مبر کہ نصیبِ توفیقیت جلوۂ دوست
 درونِ سینہ ہنوز آندوئے تو خامِ است !
 گزفتم ایں کہ چو شاہیں بلند پروازی
 ہوشِ باش کہ صیادِ ما کہنِ امِ است
 باوجِ مشتِ غبارے کجارسد جبریل
 بلند نامی اواز بلند می بامِ است !

تو از شمارِ نفسِ زنده نمی‌دانی
 که زندگی به شکستِ طلسمِ ایام است!
 ز علم و دانشِ مغربِ بهمین قدر گویم
 خوش است آه و فغان تا نگاهِ ناکام است
 من از هلال و چلیپا و گره نیندیشم
 که فتنه دگر و درِ ضمیرِ ایام است!

۶

وگر ز سادہ ولیہائے یار نتوان گفت
 نشسته بر سر بالین من ز درماں گفت !
 زباں اگر چه دلیر است و مدعا شیریں
 سخن ز عشق چه گویم جز این کہ نتوان گفت
 نوشا کسے کہ فرو رفت در ضمیمہٴ جود
 سخن مثال گہر بر کشید و آساں گفت
 خراب لذت آنم کہ چوں شناخت مرا
 عتاب زیر لبی کرد و حسانہ ویراں گفت

غمیں مشو کہ جہاں را ز خود بروں نہد
 کہ آنچہ گل نتوانست مرغِ نالاں گفت
 پیامِ شوق کہ من بے حجاب می گویم
 بہ لالہ قطرہ شبنم رسید و پنہاں گفت
 اگر سخن ہمہ شوریدہ گفتہ ام چہ عجب
 کہ ہر کہ گفت زگیسوئے او پریشاں گفت

۷

خرد از ذوقِ نطنہ گرم تماشا بود است
 این کہ جوئت و یابند ہر موجود است
 جلوہ پاک طلب از مہ و نور شید گذر
 زانکہ ہر جلوہ دریں دیر نگہ آلود است

۸

عنایم زندہ دلائم کہ عاشق سر اند
 نہ خانقاہ نشیناں کہ دل بکس نہ ہند
 باں ولے کہ بزنک آشنا و بیزنگ است
 عیار مسجد و مینا نہ و صنم کہہ اند
 نگاہ از مہ و پرویں بلند تر دارند
 کہ آشتیاں بگریبان کہکشاں نہ نہند
 بروں ز انجمنے در میان انجمنے
 بخلوت اند ولے انجمنے کہ باہمہ اند

بحیثیم کم من گمراشتان صادق را
 کہ این شکستہ بہایاں متاعِ قافلہ اند!
 بہ بندگاں خطِ آزادی رستم کردند
 چنانکہ شیخ و برہمن شبانِ بے رمہ اند
 پیالہ گیر کہ مے را حلال می گویند
 حدیث اگرچہ غریب است راویاں ثقہ اند

۹

لاله این چمن آلوده رنگ است هنوز
 سیراز دست مینداز که جنگ است هنوز
 فتنه را که دو صد فتنه باغوشش بود
 دختر بی هست که در مهدِ فرنگ است هنوز
 ای که آسوده نشینی لب ساحل برخیز
 که تماکار بگرداب و نهنگ است هنوز

از سر تیشہ گذشتن ز خرد مندی نیست
 اے بسا لعل کہ اندر دلِ سنگ است ہنوز
 باش! تا پردہ کشایم ز مقامِ دگرے!
 چہ وہم شرحِ نواہا کہ بچک است ہنوز!
 نقشِ پردانِ جہاں چوں بجنونم نگر لیت
 گفت ویرانہ بسودائے تو تنگ است ہنوز!

تنگیہ بر حجت و اعجازِ بیاں نیز کنند
 کارِ حق گاہ بتمشیر و سناں نیز کنند
 گاہ باشد کہ تہِ خرقہ ز رہ می پوشند
 عاشقان بندہٗ حال اند و چپاں نیز کنند
 چوں جہاں کہنہ شود پاک بسوزند اورا
 وز ہماں آب و گل ایجا و جہاں نیز کنند
 ہمہ سرمایہٗ خود را بنگاہِ بدہند
 ایں چہ قومے است کہ سودا بنیاں نیز کنند

آنچہ از موج ہوا با پیر کا ہے کر دند
 عجیہ نیست کہ با کوہ گراں نیز کنند
 عشق مانند متاعی است ببازار حیات
 گاہ ارزاں بفروشد و گراں نیز بکنند
 تا تو بیدار شوی نا کہ کشیدم ورنہ
 عشق کا لے بہت کہ بے آہ و فغاں نیز بکنند

چو موج مستِ خودی باش و سرِ طوفانِ کشش
 ترا که گفت که بنشین و پادماں کشش؟
 بقصدِ صیدِ بلنگ از چمنِ سرا بر نیز
 بکوهِ رخت کشاخیمه در بیابانِ کشش
 به مه‌راهِ کمندِ گلوشت را انداز
 ستاره را از فلک گیر و در گریبانِ کشش
 گرفته‌ام این که شرابِ خودی بے تلخ است
 بدر و خویش نگر زهرِ مابدر ماں کشش

خضر وقت از خلوتِ دشت حجاز آید برون
 کاروانِ زیرِ وادیِ دور و دراز آید برون
 من بپیمائے غلامانِ فرسِ سلطانِ یدیه ام
 شعلهٔ محمود از خاکِ ایاز آید برون
 عمرها در کعبهٔ بتخانه می ناله حیات
 تاز بزمِ عشق یک دانا ئے راز آید برون
 طرحِ نو می انگشت داند در ضمیمِ کائنات
 ناله ها کنزِ سینهٔ اهلِ نیاز آید برون
 چنگ را گیرید از دستم که کار از دستِ فت
 نغمه ام خوں گشت از رگهای ساز آید برون

۱۳

ز سلطان کسبم آرزوئے نگاہ ہے!
 مسلمانم از گل نہ سازم الہی
 دل بے نیاز سے کہ در سینہ دارم ✓
 گدارا و ہمد شیوۂ پادشاہ ہے
 ز گردوں فتد آنخپہ بر لالہ من
 فریزم اورا بہ برگ گیا ہے
 چو پرویں منرونا بد اندیشہ من
 بدریوزہ پر تو مہر و ماہ ہے

اگر آفتابے سوتے من حرامہ
 بشوخی بگردانم اور از را ہے
 باں آب و تابے کہ فطرت بہ بخشہ
 و خشم چو برقیہ با برسیا ہے
 رہ و رسم فرمانروایاں شناسم
 خراں بر سر بام و یوسف بچا ہے!

۱۴

بانیشہ درویشی در ساز و دمام زن
 چوں بخت شوی خود را بر سلطنتِ جم زن
 گفتند جهان ما آیا بتومی سازد؟
 گفتم کہ نمی سازد! گفتند کہ بر ہم زن!
 در می کدہ ما دیدم شائستہ حریفی نیست
 بارستم دستاں زن با مہجپہ ہا کم زن
 اے لالہ صحرائی تنہا نتوانی سوخت
 این داغِ حبِ گرتا بے بر سینہ آدم زن

تو سوزِ دروین او، تو گدائیِ خون او
 باور نکنی؟ چاکے در سپیکرِ عالم زن
 عقل است چراغِ تو؟ در را بگذارے نہ
 عشق است ایامِ تو؟ با بندہٗ محرم زین
 لختِ دلِ پُر خونے از دیدہ فرو ریزم
 لعلِ زبدِ خشانم بر دار و بختِ تم زن!

۱۳

ہو س ہنوز تماشا گرِ جہانداری است
 وگرچہ فتنہ پس پرودہ ہائے زنگاری است؟
 زمان زمان شکستہ آنچہ می تراشد عقل
 بیا کہ عشق مسلمان و غفل زنگاری است!
 امیرِ قافلہ سخت کوشش و پیہم کوشش
 کہ در قبیلہٗ ما حیدری ز کزّاری است
 تو چشم بستی و گفتی کہ این جہان خواب است
 کشائے چشم کہ این خوابِ غیب بیداری است

بخلوت انجمنے آفسریں کہ فطرتِ عشق
 یکجی شناس و تماشا پسند بسیاری است
 تپید یک دم و کردند زیب فقر کش
 خوشا نصیب غزالے کہ زخم او کاری است
 بباغ و راغ گہ ہائے نغمہ می پاشم
 گہاں متاع و چہ از آن ز کند بازاری است!

فرشتہ گرچہ بروں از طلسمِ افلاک است
 نگاہِ او بتماشائے این کفِ خاک است
 گماں مبر کہ بیک شیوہ عشق می بازند
 قبا بدوشِ گل و لاله بے جنوں چاک است
 حدیثِ شوق ادا می توان بخلوتِ دوست
 بنالہ کہ ز آتشِ نفس پاک است!

تو اس گرفت ز چشم ستاره مردم را
 خرد بدست تو شاهین تند و چالاک است
 کشائے چہرہ کہ آنکس کہ لن ترانی گفت
 ہنوز منتظرِ جلوۂ کفِ خاک است
 دریں چین کہ سرود است این نواز کجاست؟
 کہ غنچہ سر بگریبان و گلِ عرفناک است

۱۷

عرب کہ باز دھندلِ شبانہ کجاست؟
 عجم کہ زندہ کند رودِ عاشقانہ کجاست؟
 بنزیرِ خرقہ پیراں سبوحہ ما خالی است
 فغاں کہ کس نشناسد مئے جوانہ کجاست
 دریں چمن کدہ ہر کس نشمنے سازد
 کسے کہ سازد و آسوز و آشیانہ کجاست؟
 ہزار قافلہ بیگانہ وار وید و گذشت
 ولے کہ دید بانِ دازِ محرومانہ کجاست؟

چو موج خمیند و بہیم جاودانہ می آویزند
 کہ انہ می طلبی بے خبرانہ کجاست!
 بیا کہ در رگ تاک تو خون تازہ دوید
 و گر مگوے کہ آں بادۂ معنائہ کجاست
 بیک نور و منور و بیچ روزگار را
 ز دیر و زود گذشتی دگر زمانہ کجاست!

۱۸

مانند صبا خین و زیدین دگر آموز
دامان گل و لاله کشیدن دگر آموز

اندر دلک غنچه خریدن دگر آموز!

موتینه به بر کردی و بے وق تپیدی
آں گونه تپیدی که بجائے نہ رسیدی

در انجمن شوق تپیدن دگر آموز!

کافرا دل آواره دگر باره باوبند
بر خویش کشت دیده از غیر فروبند

دیدن دگر آموز و ندیدن دگر آموز!

دم حسیست و پیام است شنیدنی نشینی
در خاک تو یک جلوه عام است ندیدی!

دیدن دگر آموز! شنیدن دگر آموز!

ما چشم عقاب و دل شهباز ندایم
چون مرغ سرالذت پُر از ندایم

ای مرغ سرخین و پریدن دگر آموز!

تختِ جم و دار اسر ہے فروشند   ایں کوہِ گران است بکایے فروشند

با خونِ دلِ خویش خریدنِ دگر آموز!

نالیدی تقدیرِ بھان است کجے بودست   آں حلقہ زنجیرِ بھان است کجے بودست

نومید مشو! ناکہ کشیدنِ دگر آموز!

واسوختہ ہیکِ شہر از داغِ جگر گیر!   یک چند بخود بیچ و بیستان ہمہ دگر گیر!

چوں شعلہ بخاشاکِ دیدنِ دگر آموز!

۱۹

اے غنچہ خوابیدہ چون گرسنگراں خیز   کاشانہ مارفت بتاراج غماں خیز
از نالہ مرغ چمن از بانگ افغان خیز   از گرمی ہنگامہ آتش نفساں خیز
از خواب گراں خواب گراں خواب گراں خیز
از خواب گراں خیز!

خورشید کہ پیرایہ بسمائے سحر بست   آویزہ بگوش سحر از خون جگر بست
از دشت جبل قافله ہارخت سحر بست   اے چشم جہاں میں تماشاے جہاں خیز
از خواب گراں خواب گراں خواب گراں خیز
از خواب گراں خیز!

خاور ہمہ مانندِ غبارِ سرِ ہے است   یک نالہ خاموشِ اثرِ باختمہ آہے است
 ہر ذرّہ ایں خاک گرہِ خودہ نگاہے است   از ہند و سمرقند و عراق و ہمدان خیز
 از خوابِ گراں خوابِ گراں خیز
 از خوابِ گراں خیز!

دریائے تو دریاست کہ آسودہ چو صحراست   دریائے تو دریاست کہ افزوں نشدہ است
 بیگانہ آشوبِ نہنگ است چہ بہت!   از سینہ چاکش صفتِ موجِ رواں خیز
 از خوابِ گراں خوابِ گراں خیز
 از خوابِ گراں خیز!

این بختہ کشائندہ اسرارِ نہان است   ملک است تنِ خاکی و دیں روحِ روان است
 تنِ زندہ جانِ زندہ ز ربطِ تنِ جان است   با خرقہ و سجادہ و شمشیر و سناں خیز
 از خوابِ گراں خوابِ گراں خیز
 از خوابِ گراں خیز!

ناموسِ ازل را تو امینی تو امینی!   داراے جہاں را تو بسیاری تو ہمینی
 اے بندۂ خاکی تو زمانی تو زمینی   صہبائے یقیں درکش از دیگر گماں خیز
 از خواب گماں خواب گماں خواب گماں خیز
 از خواب گماں خیز!

فریاد ز آفرنگ و دلاویزی آفرنگ   فریاد ز شیرینی و پرویزی آفرنگ
 عالم ہمہ ویرانہ ز چنگیزی آفرنگ   معمارِ حرم! باز تہ تعمیر جہاں خیز
 از خواب گماں خواب گماں خواب گماں خیز
 از خواب گماں خیز!

۲۰

جهانِ ما همه خاک است و پے سپر گردد
 ندانم این که نفسهای رفتن بر گردد
 شب که گوی غریبان نشمین است و را
 مه و ستاره ندارد چیاں سر گردد؟
 دلی که تاب و تب لایزال می طلبد
 کرا خنجر که شود برق یا شر گردد
 نگاه شوق و خیال لبند و ذوق وجود
 مترس ازین که همه خاک بگذر گردد
 چنان بزی که اگر مرگ ماست مرگ دوام
 حنّ از کرده خود شر مسار تر گردد!

باز بر رفته و آئنده نظر باید کرد
 هله بر خمینر اکه اندیشه و گر باید کرد
 عشق بر ناقه ایام کشد محلِ خویش
 عاشقی ؛ را حله از شام و سحر باید کرد
 پیر ما گفت جہاں بروشنی محکم نیست
 از خوش و ناخوش او قطع نظر باید کرد
 تو اگر ترک جہاں کرده سِرِ اوداری
 پس نخستین ز سِرِ خویش گذر باید کرد
 گفتش در دلِ من لا ثمنات است بے
 گفت این بت کده را زیر و زبر باید کرد

خیالِ من به تماشا ئے آسماں بود است
 بدوشِ ماه و باغوشِ ککشاں بود است
 گماں مبر که ہمیں خاکِ اداں شیمین ما است
 کہ ہر ستارہ جہان است یا جہاں بود است !
 بچشمِ موردِ فرومایہ آشکار آید
 ہزارِ ہکتہ کہ از چشمِ مانہاں بود است
 زمین بہ پشتِ خود الوند و بیتوں دارد
 غبارِ ماست کہ بردوشِ او گراں بود است !
 ز داغِ لالہ خونیں پیالہ می بینم
 کہ این گسستہ نفس صاحبِ فغاں بود است !

۲۳

از نوا بر من قیامت رفت و کس آگاہ نیست
 پیش محفل جزم و زبرد و مقام و راه نیست
 ورنہ سادہ عشق با فک کہ بلند آہنختند
 ناتمام جاودانم کارِ من چوں ماہ نیست
 لب فرو بند از فغان در ساز یا در و فراق
 عشق تا آہ کشد از جذبِ خویش آگاہ نیست
 شعلہ می باش و خاشاکے کہ پیش آید بسوزا
 خاکیاں را در حریم زندگانی راہ نیست

جُزّه شاهینِ برغانِ سر صحبت بگیر
 خیزد بال و پر کشا پرواز تو کوتاه نیست
 کرم شب تاب است شاعر در شبستانِ وجود
 در پرو باش فروغی گاه هست گاه نیست
 در غزل اقبال احوالِ خودی را فاش گفت
 زانکه این نوکافرا از آئینِ دیر آگاه نیست

شراب می‌کده من نه یادگارِ حجم است
 فشرده جگر من بشیشه عجم است
 چو موج می‌تپد آدم بخت جوئے وجود
 هنوز تا به کمر در میانہ عدم است
 بیا که مثلِ خلیل این طاسم در شکنیم
 که جز تو هر چه درین دیده ام صنم است
 اگر بینہ این کائنات در نروى
 نگاه را به تماشا گذاشتن ستم است

غلط حرامی مانید لذتے دارد
 خوشم که منزل ما دور و راه خم بجم است
 تغافلے که مرا رخصت تماشا داد
 تغافل است و به از التفات و مبیم است
 مرا اگر چه به بتخانه پرورش دادند
 چکید از لب من آنچه در دل حرم است!

۲۵

لالہ صحیح ایم از طرفِ خیا با نم برید
 در ہوائے دشت و کسار و بیا با نم برید
 رو بہی آموختم از خویش دور افتادہ ام
 چارہ پروازاں! با غوشنِ نیتا نم برید
 در میانِ سینہِ حرفے داشتہ گم کردہ ام
 گرچہ پریم پیشِ ملائے دبستانم برید

سازِ خاموشم نوائے دگر نئے ارم ہنوز
 آنکہ بازم پردہ گرداند پتے آنم برید
 در شب من آفتاب آں کہن داغ بس است
 این چراغ زیرِ فانوس از شبستانم برید
 من کہ رمزِ شہریاری باغلا ماں گفتہ ام
 بندہ تقصیر وارم پیشِ سلطانم برید

۲۶

سخن تازه ز دم کس به سخن وانرسید
 جلوه خوں گشت و نگاہ به تماشا نرسید
 سنگ می باش و درین کار که شیشه گذر
 وائے سنگی که صنم گشت به مینا نرسید
 کهنه را در شکن و باز به تعمیر خرام
 هر که در و طسه لا مانده به الا نرسید

اے خوش آں حجتے تنک مایہ کہ از ذوقِ خودی
 در دلِ خاکِ فتنہ رفت بدریا نرسید
 از کلیے سبق آموز کہ دانائے فرنگ
 جگرِ بحرِ شگافِ بدوبہ سینا نرسید
 عشق اندازِ تپیدن ز دلِ ما آموخت
 شررِ ماست کہ بہ حبست و بہ پروانہ رسید

۲۷

عاشق آن نیست کہ لب گرم فغانے دارد
 عاشق آن است کہ بر کف دو جہانے دارد
 عاشق آن است کہ تعمیر کند عالم خویش
 در ناز و بہ جہانے کہ کراںے دارد
 دل بیدار ندا دند بہ دانائے فرنگ
 این قدر بہت کہ چشم نگرانے دارد
 عشق ناپید و خرومی گزوش صورت مار
 گرچہ در کاسہ زر لعل رواںے دارد
 دُر دمن گیر کہ در سیکدہ لاپید نیست
 پیر مردے کہ مئے تند و جوانے دارد

دریں چمن دلِ مرغِاں زماں نہ مال دگر است
 بشاخِ گل دگر است و آبِ شیاں دگر است
 بخود نگر! کلمہ ہائے جہاں چہ می گوئی
 اگر نگاہ تو دیگر شود جہاں دگر است!
 بہر زمانہ اگر چشم تو نگو نگر و
 طریقِ میکدہ و شیوہٴ مغاں دگر است
 بہ میرِ قافلہ از من دعا رسان و بگوئے
 اگر چہ راہ ہسان است کلا رواں دگر است!

ما از خدائے گم شدہ ایم و بخت جوست
 چوں ما نیازمند و گرفتارِ آرزوست
 گاہے بہ برگِ لالہ نویدِ پیامِ خوش
 گاہے درونِ سینہٗ مرغاں بہ ما و ہوست
 در نگرِ آرمید کہ بیند جمالِ ما
 چنداں کہ شمعِ داں کہ نگاہش بہ گفتگوست
 آہے سحر گئی کہ زند در سراقِ ما
 بیرون و اندرون زبردِ وزیر و چار سوست

ہنگامہ بستی از پیئے دیدارِ خاکئے
 نظارہ را بہانہ تماشا ئے رنگ و بوست
 پنہاں بہ ذرّہ ذرّہ و نا آشنا ہنوز
 پیدا چو ماہیتاب و باغوشِ کاخ و کوست
 در حاکدانِ ما گسزِ زندگی گم است
 ایں گوہرے کہ گم شدہ ما نیم یا کہ اوست؟

۲۰
۳۰

خواجہ از خونِ رگِ مزدور سازد حاصلِ ناب
از جفائے دہِ خدایاں کشتِ ہتھکاناں خراب
انقلاب!

انقلابِ اے انقلاب!
ک۰ شیخ شہرازِ رشتہ تبیحِ صدِ مومن بدام
کامِ نرانِ سادہ دل را بر ہمین زناںِ تاب
انقلاب!

انقلابِ اے انقلاب!

میر و سلطان نرد بازو کعبتین شاں و غل
جان محکوماں ز تن بردند و محکوماں بخواب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

واعظ اندر مسجد و فرزند او در مدرسہ

آں بہ پیری کود کے ایں پیر در عہد شباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

اے مسلماناں فغاں از فتنہ ہائے علم و فن

اہرمن اندر جہاں ارزاں یزدان دیر یاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

شونخی ہل نگر! اندر کمین حق نشست
شیر از کوری شبیخونے زند بر آفتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

در کلیسا ابن مریم را بدار آوختند!
مصطفیٰ از کعبہ ہجرت کردہ با امّ لکتاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

من دروین شیشہ ہائے عصر حاضر ویدہ ام
آنچنان زہرے کہ از فے مار ہا در پیچ و تاب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

باضعیفاں گاہ نیروئے پلنگاں می دہند
شعلہ شاید بروں آید ز فانوسِ حباب!

انقلاب!

انقلاب! اے انقلاب!

۳۱

گرچہ می دانم کہ روزے بے نقاب آید بروں
 تانہ پنداری کہ جاں از بیچ و تاب آید بروں !
 ضربتے باید کہ جانِ خفستہ بر خیزد ز خاک
 نالہ کے بے زخمہ از تارِ رباب آید بروں
 تاکِ خویش از گریہ ہائے نیم شب سیراب
 کند درونِ او شعاعِ آفتاب آید بروں
 ذرہ بے مایہ ترسم کہ ناپید اشوی
 پختہ تر کن خویش را تا آفتاب آید بروں

درگذر از خاک و خود را سپیکرِ خاکی بگیر
 چاک اگر در سینه ریزی مانتاب آید برون!
 گر بروئے تو حمیمِ خویش را در بسته اند
 سر بنگ آستان زنِ لعلِ ناب آید برون!

۳۲

کشادہ روزِ خوش و ناخوشِ زمانہ گذر
 ز گلشنِ قفس و دام و آشیانہ گذر
 گرفتہ امیں کہ غریبی و رہ شناس نہ
 بجوئے دوست باند از محرومانہ گذر
 بہ نفس کہ بر آری تہاں و گدگوں کن
 دریں رباطِ کہن صورتِ زمانہ گذر
 اگر عمتانِ تو جبریل و حمزہ می گیرند
 کہ شمع بر دلِ شاں ریزد و دلبرانہ گذر

۳۳

زندگی در صدفِ خویش گهر ساختن است
 در دلِ شعله منور رفتن و نگداختن است
 عشق ازین گنبدِ در بسته بروں تاختن است
 شیشہ ماه ز طاقِ منک انداختن است
 سلطنت نقدِ دل و دین ز کف انداختن است
 به یکے داد و جہاں بردن و جاں باختن است
 حکمت و فلسفہ را ہمتے مروے باید
 تیغِ اندیشہ بروئے دو جہاں آختن است
 مذہبِ زندہ دلاں خوابِ پریشانیے نیست
 از ہمیں خاکِ جہانِ گرے ساختن است!

۳۴

بروں زیرِ گنبدِ در بستہ پیدا کردہ امرا ہے
 کہ از اندیشہ بر ترمی پرواہِ سحر گاہ ہے
 تو اے شاہینِ شیمین در چمنِ کردی ازاں ترسم
 ہوائے اوببالِ تو دہد پروازِ کوتاہ ہے
 غبارِ گشتہ؟ آسودہ نتواں ز لیسنِ اینجا
 بہ بادِ صحریم در پیچ و منشیں بر سرِ راہ ہے
 ز جوئے کمکشاں بگذر، ز نیلِ آسماں بگذر
 ز منزلِ دلِ مبیر و گرچہ باشد منزلِ ماہ ہے

اگر ز ابرق بے پروا درونِ او تھی گرد و
 بحشمتِ کوہِ سینا می نیزد با پر کا ہے
 چساں آدابِ محفلِ رانگہ دارند و می سوزند
 میرس از ما شهیدانِ نگاہِ بر سرِ را ہے
 پس از من شعرِ من خوانند و دریا بند و میگویند
 جہانے را دگر گوں کرد یک مردِ خود آگا ہے

۳۵

گنہگارِ غیورم مُزد بے خدمت نمی گیرم
 ازاں داغم کہ برقتِ دیرا و بستند تقصیرم
 ز فیضِ عشق و مستی برده ام اندیشہ آسنا
 کہ از دُنبالِ حشیم مہرِ عالم تاب می گیرم
 من از صبحِ نخستین نقش بندِ موج و گردابم
 چو بحرِ آسودہ می گردد ز طوفانِ چاہِ برگیرم
 جہاں را پیش ازین صد بار آتش زیر پا گیرم
 سکون و عافیت را پاک می سوزد بم و زیرم

ازاں پیشِ بتاں رقصیدم ورتا رہا بستم
 کہ شیخِ شہر مردِ باحد اگر دوزِ بکھنیم
 زمانے رم کنند از من زمانے با من آمیزند
 دریں صحرائی دانست صیادم کہ نچیرم
 دلِ بے سوز کم گیر و نصیب از صحبتِ مردے
 مسِ تابیدہ آور کہ گیر و در تو اکسیرم

۳۶

جہاں کو رہت از آئینہ دل غافل افتادہست

وے چشمے کہ بنیاد شد نگاہش بر دل افتادہست

شب تاریک راہ پیچ پیچ و بے یقین راہی

دلیل کارواں را مشکل اندر مشکل افتادہست

رقیبِ خام سودا ہست عاشقِ مستِ قاصد

کہ حرفِ لبراں دارائے چندین محل افتادہست

یقینِ مومنے دارو گمانِ کافرے دارد

چہ تدبیر اے مسلماناں کہ کارم بادل افتادہست

گمے باشد کہ کارِ ناخدا فی نمی کنند طوفان
 کہ از طغیانِ موجِ کشتیم بر ساحل افتاد هست
 نمی دانم کہ داد این چشمِ بینا موجِ دریا را
 گھر در سینہ دریا خُزف بر ساحل افتاد هست
 نصیبِ نیست از سوزِ در و نغمِ مرز و بومِ ہم را
 ز دمِ اسیر را بر خاکِ صحرا بطل افتاد هست
 اگر در دلِ جہان تے تازہ داری بروں آور
 کہ افرنگ از جہاں است لائے پناہاں بطل افتاد هست

۳۷

نہ یابی در جہاں یارے کہ داند و لغوازی را
 بخود گم شونگہ دار آبروئے عشق بازی را
 من از کار آفریں داغم کہ با این فوق پیدائی
 ز ما پوشیدہ دارد شیوہائے کار سازی را
 کسے این معشئی نازک نداند جز ایاز انجبا
 کہ مہر غزنوی افروں کند در دایازی را
 من آں علم و فراست با پر کاہے نمی گیرم
 کہ از تیغ و سپر بگاہ سازد مرد غازی را !

بہر نرنے کہ ایں کالا بگیری سو مہمداقت
 بزور بازوئے حیدر بدہ ادراکِ رازی را
 اگر یک قطرہ خوں داری اگر مشیتِ پرے داری
 بیا من باتو آموزم طریقِ شاہبازی را
 اگر ایں کار را کارِ نفس دانی چہ نادانی!
 دمِ شمشیر اندر سینہ باید نے نوازی را!

۳۸

علمے کہ تو آموزی مشتاقِ نگاہے نیست
 و اماندہ را ہے ہست آوارہ را ہے نیست
 آدم کہ ضمیرِ نقشِ دو جہاں ریزد
 بالذتِ آہے ہست بے لذتِ آہے نیست !
 ہرچند کہ عشقِ او آوارہ را ہے کرد
 داغے کہ جگرِ سوز و در سینہ مانے نیست
 من چشم نہ بردارم از رُوسے نگارِ نیش
 آں مستِ تغافل را تو نیتِ نگاہے نیست !
 اقبالِ قبا پوشد در کارِ جہاں کو شد
 دریاب کہ درویشی با دلق و کلا ہے نیست !

۳۹

چو خورشیدِ سحر بیدار نگاہ ہے می توان کردن
 ہمیں خاکِ سیہ را جلوہ گاہ ہے می توان کردن
 نگاہِ خویش را از نوکِ سوزنِ تینہ تیز گردان
 چو جوہر در دلِ آئینہ را ہے می توان کردن
 دریں گلشن کہ بر مرغِ چین راہِ فغان تنگ است
 باندازِ کشتو و غنچہ آہ ہے می توان کردن
 نہ این عالمِ حجاب اورا نہ آں عالمِ نقاب اورا
 اگر تابِ نطنز داری نگاہ ہے می توان کردن
 ”تو در زیرِ درختاں ہمچو طفلانِ شیاں مینی“
 بہ پروازِ آکہ صیدِ مہر و ماہ ہے می توان کردن

۴۰

کشیدی بادہ ہا در صحبت بیکانہ پے در پے!
 بنور و گمراہ اسروختی پیمائے پے در پے!
 زدست ساقی خاور و دو جام ارغواں کوش
 کہ از خاک تو خیزد نالہ مستانہ پے در پے
 دے کو از تب و تاب تمنا آشنا گردو
 زندہ شعلہ خود را صورت پروانہ پے در پے
 ز اشک صبح گاہی زندگی را برگ و ساز آور
 شود کشت تو ویراں تانہ ریزی انہ پے در پے
 بگرداں جام و از ہنگامہ افرونگ کمتر گویے
 ہزاراں کارواں بگذشت ازیں بیانہ پے در پے!

۴۱

عشق اندر جستجو افتاد و آدم حاصل است
 جلوه او آشکار از پرده آب و گل است
 آفتاب و ماه و انجم می توان در دست
 در بهائے آن کف خاک که در لائے دل است

۴۲

بیا که خاوریاں نقشِ تازه بستند
 و گمر و بطوافِ بتے کہ بشکستند
 چہ جلوہ ایست کہ دہا بلذتِ نگہ
 ز خاکِ راہِ مشالِ شہارہ جہ بستند
 کجاست منزلِ تورانیانِ شہر آشوب
 کہ سینہ ہائے خود از تیزیِ نفس خستند
 تو ہم بذوقِ خودی رس کہ صا حبانِ طریق
 بریدہ از ہمہ عالمِ بخشش پیوستند

بحیثیم مرده دلاں کائنات زندانے بہت
 دو جام بادہ کشیدند و از جہاں رستند
 غلامِ ہمتِ بیدارِ آں سوارِ انم
 ستارہ را بسناں سفتہ درگرہ بستند
 فرشتہ را و گر آں فرصتِ سجود کجاست
 کہ نوریاں بتماشائے خاکیاں مستند!

۲۲۳

عشق را نازم که بودش را غم نابود نے
 کفر او ز تار و ابر حشر و موجود نے
 عشق اگر فرماں دہد از جان شیریں ہم گذر
 عشق محبوب است مقصود است جان مقصود نے
 کافری را بچمہ ترس از شکستِ سومنات
 گرمیِ بختِ ناله بے سنگامہ محمود نے
 مسجد و مینا نہ و دیرو کلیسا و کنشت
 صد فسون از بہر دل بستند دل خوشنود نے

نغمہ بازی زجوتے کو ہسار آخو ستم
 درگاہِ ستاں بودہ ام یک نالہ درد آلود نے
 پیش من آئی؟ دمِ سرورے دل گریے بیار
 جنبشِ اندر تست اندر نغمہ آلود نے
 عیب من کم جوتے واز جام عیارِ خوش گیر
 لذتِ تلخاب من بے جانِ غم فرسود نے

۴۴

بر دل بے تاب من ساقی عے نابے زند
 کیمیا ساز است و اکسیرے بہیابے زند
 من ندانم نور یا نار است اندر سینہ ام
 ایں قدر دامنم بیاض او بہ متابے زند
 بر دل من فطرت خاموش می آرد ہجوم
 ساز از ذوق نوا خود را بمضربے زند
 غم مخور ناداں کہ گردوں در بیابان کم آب
 چشمہ ما دارد کہ شخونے بہ سیلابے زند
 اے کہ نوشم خوردہ از تیزی نیشم مرج
 نیش ہم باید کہ آدم را رگ خوابے زند

۴۵

فروغِ خاکیاں از نوریاں افروں شود روزے!
 زمیں از کوکبِ قہرِ ما گزوں شود روزے!
 خیالِ ماکہ اورا پرورش دادند طوفانہا
 ز گردابِ سپہِ ننگوں بیرون شود روزے
 یہی درستی آدمِ نگر! از من چہ می پرسی
 ہنوز اندر طبعیت می خلد موزوں شود روزے
 چناں موزوں شود این پیش پا افتادہ مضمونے
 کہ یزدان را دل از تاثیرِ او پیوخں شود روزے

۴۶

ز رسم و راهِ شریعت نکرده ام تحقیق
 جز اینکه منکرِ عشق است کافرو زندقه
 مقامِ آدمِ خاکی نهاد و ریاست
 مسافرانِ رسم را خدا دهد توفیق
 من از طریق نه پرسم، رستق می جویم
 که گفته اند نخستین رستق و بانه طریق
 کند تلافی ذوق آن چنان حکیم فرنگ
 فروغِ یاده فروز تر کند بجایم تحقیق

ہزار بار نکو تر متاع بے بصری
 زوانشے کہ دل اور انہی کس تصدیق
 بہ بیچ و تاب حسد گرچہ لذت و گراست
 یقین سادہ دلاں بہ زنگتہ ہائے دقیق
 کلام و فلسفہ از لوح دل منہ و شستم
 ضمیمہ خویش کشادم بہ شتر تحقیق
 ز آستانہ سلطان کنارہ می گیرم
 نہ کافر م کہ پرستم خدائے بے توفیق!

۲۷

از همه کس کناره گیر صحبت آشنا طلب
 هم ز خدا خودی طلب هم ز خودی خدا طلب
 از غناش که شمه کار نمی شود تمم
 عقل و دل و نگاه را جلوه جدا جدا طلب
 عشق بسر کشیدن است شیشه کائنات را
 جام جهان نما مجو دست جهان کشا طلب
 راه روان برهنه پا راه تمام خار زار
 تا به مقام خود رسی را حله از رضا طلب!

چوں به کمال می رسد فقر و لیل خسروی است
 مسند کعبه را در تیره بویا طلب
 پیش نگردد که زندگی راه بعالمی برد
 از سر آنچه بود و رفت در گذر، انتها طلب
 ضربت روزگار اگر ناله چو ناله دهد ترا
 باوۀ من ز کف بنه، چاره ز مومیا طلب

۴۸

بینی بھاس را خود را نہ بینی   تا چہ ناداں غافل شینی؟
 نورِ تدیمی شب را بر منور   دستِ کلیمی در استینی!
 بیروں قدم نہ از دورِ آفاق   تو پیش ازینی تو بیش ازینی!
 از مرگ ترسی اے زندہ جاوید؟   مرگ است صیدے تو در کمینی
 جانے کہ بخشند و گیر نگیند   آدمِ مہیہ از بے یقینی

صورت گری را از من بیا موز

شاید کہ خود را باز آفرینی!

۴۹

من بیچ نمی ترسم از حادثه شب ها
 شبها که سحر گردد از گردش کوکب ها!
 شناخت مقامِ خویش، افتاد بدامِ خویش!
 عشقه که نموده خواست از شورش یارب ها!
 آتشی که ز دل خمیند از بهر حکم سوزی است
 در سینه شکن او را آلوده مکن لب ها
 در می که باقی نیست از ساقی فطرت خواه
 آن مے که نمی گنجد در شیشه مشرب ها
 آسوده نمی گردد آن دل که گست از دوست
 با قرأتِ مسجد ها بادانش مکتب ها!

۵۰

تو کیتی؟ ز کجائی؟ که آسمان کبود
 هزار چشم براه تو از ستاره کشود!
 چه گویمت که چه بودی چه کردی چه شدی
 که خوں کند جگر مرا ایازنی محمدا
 تو آن نه که مصداق کلمات میگرد
 شراب صوفی و شاعر ترا ز خویش بود
 فرنگ اگر چه زانکار تو گره بکشد
 بحر عهده دگر نه نشسته ترا انزود

سخن ز نامه و میهنای درازتر گفتی
 بحسب رتم که نه بسینی قیامت موجود
 خوشا کس که حرم را درون سینه شناخت
 و می پدید و گذشت از مقام گفت و شنود
 از ازاں بکتاب و محینانه اعتبارم نیست
 که سجده نبرم بر درجین من سودا

۵۱

دیارِ شوق کہ دردِ آشناست خاکِ آنخب
 بذرّہ ذرّہ تو اں دید جانِ پاکِ آنخب
 مے معنائے ز مرغ زادگان نمی گیند
 نگاہ می شکند شیشہ ہائے تاکِ آنخب!
 بہ ضبطِ جوشِ جنوں کوش درمستامِ نیاز
 بہوش باش و مرو باقبائے چاکِ آنخب!

۵۲

مئے دیرینہ و معشوقِ جواں چیزِ نیست
 پیشِ صاحبِ نظراں عور و جہاں چیزِ نیست
 ہر چیز از محکم و پائندہ شناسی، گذرد
 کوہ و صحرا و برو و جثہ کہ اں چیزِ نیست
 دانشِ مغربیاں، فلسفہٴ مشرقیاں
 ہمہ تجنا نہ و در طوفِ بتاں چیزِ نیست
 از خود اندیش و ازیں بادِ تیرساں گذر
 کہ تو ہستی و وجودِ دو جہاں چیزِ نیست
 در طریقے کہ بنوکِ مرہ کا ویدم من
 منزل و قافلہ و ریگِ رواں چیزِ نیست

۵۳

قلندران که به تسخیر آب و گل کوشند
 ز شاه باج ستانند و خرقه می پوشند
 بجلوت اند و کمندے به مهر و ماه سچینید
 بخلوت اند و زمان و مکان در آغوشند!
 بروزِ بزم سراپا سچ پر نیان و حمیر
 بروزِ بزم خود آگاه و تن فراموشند
 فطاعت تازه بچرخ و دوزخ می بخشند
 ستاره های کهن را بخانه بردوشند!

زمانه از رُخ و سُراکش و بید نقاب
 معاشران همه سمرستِ باده دوشند
 بلب رسید مرا آں سخن که نتوان گفت
 بحمیر تم که فقیهانِ شهر خاموشند!

۵۴

دو دستہ تنغیم و گروں بہ ہنہ ساخت مرا
 فساں کشید و بروئے زمانہ آخت مرا
 من آن جہان خیالم کہ فطرت ازلی
 جہان بلبیل و گل را شکست ساخت مرا
 منے جواں کہ بہ پیمانہ قومی رہنم
 زراوقے است کہ جام و سبو گداخت مرا
 نفس بہ سینہ گدازم کہ طاعت و حرم
 تواں نہ گہم آواز من شناخت مرا
 شکست کشتی ادراک مرشدان کہن
 خوشا کسے کہ بدیا سفینہ ساخت مرا!

۵۵

مثل شتر ذرّہ را تن تہییدن دہم
 تن تہییدن دہم بال پریدن دہم
 سوزِ نواہیم نگدا ریزہ الماس را
 قطرہ شبتم کنم خوتے چکیدن دہم
 چوں ز مہتاب نمودنم شیریں نم
 نیم شبان صبح را بیل دمیدن دہم
 یوسف گم گشتہ را باز کشووم نقاب
 تا بہ تنک مایگان ذوقِ خریدن دہم
 عشقِ شکیب آزا خاک ز خود رفتہ را
 چشم تیرے داوومن لذت دیدن دہم

۵۶

خودی را مردم آئینری دلیل نارسائی ها
 تو اے درد آشنایگانہ شواز آشنائی ها!
 بدرگاہِ سلاطین تا کجا این چہرہ سائی ها
 بیاموز از خدائے خویش نازِ کبریائی ها!
 محبت از جوانمردی بجائے می رسد روزے
 کہ افتد از نگاہش کار و بارِ دلربائی ها!
 چنان پیشِ حریم او کشیدم نعمتِ دردے
 کہ دادم محرمات را لذتِ سوزِ جدائی ها!

از آن بر خویش می بالم که چشم مشتری کو به دست
 متاع عشق نافر سوده ماند از کم روانی ها
 بسیار لاله پاکو بیم و بیابا که نه می نوشیم
 که عاشق را بجل که دند خون پارسائی ها
 بروں آ از مسلمانان گیر اندر مسلمان
 مسلمانان روا دارند کافر با جرائی ها!

۵۷

چون چیدارغ لاله سوزم و خمیا بان شما
 ای جوانانِ عجبم جان من و جان شما!
 غوطه باز در ضمیر زندگی اندیشه ام
 تا بدست آورده ام افکارِ پنهان شما
 مهر و مه دیدم نگاهم بر ترانه پروین گدشت
 رنجم طرحِ حرم در کافریستان شما!
 تا سناش تیزتر گردد و منم پیچید پیش
 شعله آشفته بود اندر بیابان شما

فنکر نگینم کف دندرتہی دستانِ شرق
 پارہٴ لعلے کہ دارم از بدخشانِ شما
 می رسد مر دے کہ رنجیرِ غلاماں بشکند
 دیدہ ام از روزنِ دیوارِ زندانِ شما
 حلقہ گردِ من زنبید اے پیکرِ آب و گل
 آتشے در سینه دارم از نیاگانِ شما!

۵۸

دم مرا صفت باد فرو دیں کردند
 گیاه را ز سر شکم چو یاسمین کردند
 نمود لاله صحرایش ز خونتاجم
 چنانکه باده لعلی بآنگین کردند
 بلند بال چنانم که بر سپهر بریں
 هزار بار مرا نوریاں کمین کردند

فروغِ آدمِ خاکی ز تازه کاری هاست
 مه و ستاره کنند آنچه پیش ازین کردند
 چراغِ خویش بر افروختم که دستِ کلیم
 درین زمانه نهان زیرِ آستین کردند
 در آلبسته و یاری ز خسرواں مطلب
 که روزِ فتنه نیاگان ماچین کردند

۵۹

گذرازا نکه ندیدست و جز خوب نرند
 سخن دراز کند لذت نطن نرند
 شنیده ام سخن شاعر و فقیه و حکیم
 اگر چه نخل بلند است برگ و بر نرند
 تجلی که برو سپردی می نازد!
 هزار شب دهد و تاب یک سحر نرند
 هم از خدا گله دارم که بزبان نرسد
 متاع دل برد و لیس سفتی به بر نرند
 نه در حرم نه به بتخانه یا بم آساقی
 که شعله شعله به بخشد شر شر نرند!

۶۰

دریں صحرا گذر افتاد شاید کاروانے را
 پس از مدت شنیدیم نغمہ ہائے ساربانے را
 اگر یک یوسف از زندان فرعونے بروں آید
 بغارت می توان داد و نبت ساع کاروانے را!

۶۱

تراناداں امیدِ غم گاریہا زافرنک است؟
 دلِ شاہیں نسوزد بہر آں مرغی کہ در چنگ است
 پیشیاں شو اگر لعلے زمیراٹ پدرخواہی
 کجا عیشِ بروں آوردن لعلے کہ در رنگ است
 سخن از بود و ناپود و جہاں با من چہ می گوئی
 من این دُانم کہ من ہستم نہ انم این چہ نیزنگ است
 دریں مہینا نہ ہر سینا زہیم محتسب لہزد
 مگر یک شیشہ عاشق کہ از فے لہزہ برنگ است

خودی را پرده می گوئی؟ بگو! من با تو ایس گویم
 مرن ایس پرده را چاکے کہ دامان نگہ تنگ است!
 کہن شاخے کہ زیر سایہ او پر بر آوردی
 چو برگش رنجیت از دے آشیای بدشتن تنگ است
 غزل آں گو کہ فطرت ساز خود را پرده گرداند
 چہ آید زان غزل خوانے کہ با فطرت ہم آہنگ است

۶۲

بگذر از حنا و افسونی افروغ مشو
 کہ نیر ز دج و جویسے این ہمہ دیرینہ نو
 چوں پر گاہ کہ در رگندہ باد افتاد
 رفت اسکنده و دارا و قباد و خسرو
 زندگی انجمن آرا و نگہ دار خود بہت
 اے کہ در قافلہ بے ہمہ شو با ہمہ رو

تو فروزنده ترا از مهر من سیر آمده
 آنچنان ز می که بهر ذره رسانی پر تو!
 آن نگینے که تو با اہر مناس با ختم
 ہم جب بیل امینے نتوان کرد گرو
 از تنک جامی مامیکدہ رسوا گردید
 شیشہ گیر و حکیمانہ بیاشام و برو

جہانِ رنگِ بوسپیدِ تو می گوئی کہ از ہست این
 بچے خود را بتارش زن کہ تو مضربِ سازِ ہست این
 نگاہِ جلوہ پست از صفائے جلوہ می لغزد
 تو می گوئی حجاب است این نقاب است این محابست این
 بیا در شطنابِ پردہ ہائے نیلگونش را
 کہ مثلِ شعلہ عریاں بر نگاہِ پاکبازِ ہست این
 مرا ایں خاکدانِ من ز فردوسِ بریں خوشتر
 مقامِ ذوق و شوق است این حیم سوز و سازِ ہست این
 زمانے گم کنم خود را زمانے گم کنم او را
 زمانے ہر دورا یا ہم! چہ از ہست این! چہ از ہست این!

۶۴

از داغِ فراقِ او در دل چمنے دارم
 اے لالہِ صحرائی با تو سخنے دارم
 این آہِ جگر سوزے در خلوتِ صحرایہ
 لیکن چہ کنم کارے با اینچمنے دارم

۶۵

بہ نگاہِ آشنائے چو درونِ لاله دیدم
 ہمہ ذوق و شوق دیدم ہمہ آہ و نالہ دیدم
 بہ بلند و پستِ عالم تپشِ حیات پیدا
 چہ دمن چہ تل چہ صحرا رمِ این غزالہ دیدم
 نہ بہ ماست زندگانی! نہ ز ماست زندگانی!
 ہمہ جاست زندگانی! ز کجاست زندگانی!

۶۶

این ہم جہانے آں ہم جہانے   این بیکرانے آں بیکرانے!
 ہر دو نبیا لے ہر دو گمانے   از شعلہ من موجِ دُخانے!
 این یک دُوانے آں یک دُوانے   من جاودانے من جاودانے!
 این کم عیارے آں کم عیارے   من پاک جانے نفتِ دُوانے!
 انجبا مقامے آنجا مقامے   انجبا زمانے آنجا زمانے
 انجبا چہ کارم آنجبا چہ کارم؟   آہے فنانے آہے فنانے
 این رہزن من آں رہزن من   انجبا زیاںے آنجبا زیاںے

ہر دو فنِ رزم ہر دو بسوزم
 این آشیانے آں آشیانے!

۶۷

بهار آمدنگه می غلط دانند آتش لاله
 هزاران ناله خمیند و اند دل پیکاله پیکاله
 فشان یک جرمه بر خاک چمن از باد و لعل
 که از بیم خنراں بیگانه روید گریه ش لاله
 جهان رنگ بودانی و دل حسیت میدانی
 همه که حلقه آفتاق سازد گرد و خود مال

۱

۶۸

صورت گرے کہ پیکر روز و شب آفرید
 از نقش این و آن بہ تماشا نئے خود رسید
 صوفی! بروں زبَن گہ تار یک پابنہ
 فطرت متاعِ خویش بسودا گری کشید
 صبح و ستارہ و شفق و ماہ و آفتاب
 بے پردہ جلوہ با بنگاہ تھے اں حسید!

باز این عالمِ دیرین جہاں می بائست
 برگِ کاہشِ صفتِ کوہِ گراں می بائست
 کفِ خاکِ کہ نگاہِ ہمہ ہیں سپید کرد
 در ضمیرش جگر آلودہ فغاں می بائست
 این مہ و مہر کہن راہ بجائے نہ بر بند
 انجیمِ تازہ بہ تعمیرِ جہاں می بائست
 ہر نگارے کہ مرا پیشِ نظر می آید
 خوش نگارے است و لے خوشتر از آن می بائست
 گفت یزدان کہ چنین است و گریہیچ مگو
 گفت آدم کہ چنین است چنان می بائست !

لاله این گلستاں داغ تمنائے نداشت
 نگرِ طنّازِ او چشم تماشا ئے نداشت
 خاک را موجِ نفس بود و دلے پیدا نبود
 زندگانی کاروانے بود و کالائے نداشت
 روزگار از هائے و هوئے میکشاں بیگانه
 بادہ در میناش بود و بادہ پیمائے نداشت
 برق سینا شکوہ سنج از بے بانی هائے شوق
 هیچ کس در وادیِ امین تقاضائے نداشت
 عشق از دستِ ریاد و ماہنگامہ با تمییز کرد
 در نہ این بزمِ خموشاں هیچ غوغائے نداشت

۷۱

ہنس گامہ را کہ بستی دریں دیر ویر پائے؟
 ز تار یان او ہم نالندہ ہم چو نائے!
 در بنگہ فقتیر و بکاشانہ امیر
 غمہا کہ پشت را بجوانی کند و تائے
 در ماں کجبا کہ درد بد ماں فزوں شود
 دانش تمام سیلہ و نیرنگ و سمیائے
 بے زور سیل کشتی آدم نمی رود
 ہر دل شہزادہ عربیدہ دارد یہ ناخدا سے

از من حکایتِ سفرِ زندگی میرس
 درسا ختمِ بدرد و گزشتم غزل سراے
 آتشیتم نفسِ نسیمِ سحر گهی!
 گشتم دریں حمین بہ گلاں ناناہادہ پاے
 از کاخ و کوئچدا و پریشاں بکاخ و کوئے
 کردم بحشیمِ ماہ تماشاے ایں سراے!

۷۲

اے لالہ اے چراغِ کہستانِ باغ و راغ
 درمن نگہ کہ می دہم از زندگی سراغ
 مارنگِ شوخ و بوسے پریشیدہ یتیم
 مائیم آنچہ می رود اندر دل و دماغ
 مستی ز بادہ می رسد و از ایام نیست
 ہرچند بادہ را نتوان خورد بے ایام
 داغِ بسینہ سوز کہ اندر شب وجود
 خود را شناختن نتوان جز بایں چراغ
 اے موجِ شعلہ سینہ ببادِ صبا کشاے
 شبِ نیم موج کہ می دہد از سوختن سراغ!

۷۳

من بندہ آزادم عشق است امام من
 عشق است امام من مثل است غلام من
 ہنگامہ این محفل از گردش جام من
 این کوکبِ شام من این ماہِ تمام من
 جاں در عدم آسودہ بے ذوقِ تمام بود
 مستانہ نوا ہا زد و حلقہ دایم من
 اے عالمِ رنگ و بو این صحبتِ تاجِ پند
 مرگ است دوام تو عشق است دوام من!
 پیدا لضمیمہ او پنہاں لضمیمہ او
 این است مقام او دریا بہ تمام من!

۷۴

کم سخن غنچہ کہ در پردہ دل رانے دشت
 در ہجوم گل و ریاحینم مسانے دشت
 محرمے خواست ز مرغ چمن باد بہار
 تنکیہ بہ صحبت آں کرد کہ پروانے دشت!

۷۵

خود را کف سجودے، دیو حسم نماذہ
 ایں در عرب نماذہ آں در عجم نماذہ
 در برگِ لاله و گل آں رنگ و نم نماذہ
 در نالہ ہائے مرغیاں آں زیر و بم نماذہ
 در کار گاہِ گیتی نقشِ نوی نہ بینم
 شاید کہ نقشِ دیگر اندر عجم نماذہ

سیارہ ہائے گردوں بے وقِ القلابے
 شاید کہ روز و شب را تو شتیقِ رم نماندہ
 بے منزل آرمیدند یا از طلب کشیدہ
 شاید کہ خاکیاں را در سینہ دم نماندہ
 یا در بیاضِ امکاں یک برگِ سادہ نشیت
 یا خامہ قضا را تابِ رستم نماندہ !

وگلشن از جدید

بہ سوادِ دیدہ تو نظر آفسریدہ ام من
 بہ ضمیر تو جہانے دگر آفسریدہ ام من
 ہمہ خاوراں بخوابے کہ نہاں چشمِ انجم
 بہ سُدِ زندگانی سحر آفسریدہ ام من!

گلشن از جید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمهید

زبان خاور آں سوز کمن رفت   و ش و اماند جان او زن رفت
 چو تصویر سے کہ بے تار نفس زسیت   نمی داند که فوقی زندگی چسیت
 و ش از مدعا بیگانه گردید   نئے او از نوا بیگانه گردید
 بطرز دیگر از مقصود گفتم   جواب نامه محمود گفتم

ز عہد شیخ تا این روزگار سے   نزد مردے بجان ماشرار سے
 کفن در بر بجا کے آرمیدیم   ولے یک فتنہ محشر ندیدیم
 گذشت از پیش آن امانے تبریز   قیامت ہا کہ رست از کشت چنگیز
 نگاہ ہم لغت لایہ دیگرے دید   طلوع آفتابے دیگرے دید
 کشووم از رخ معنی لغت لایہ   بدست ذرہ دادم آفتابے
 نہ پسنداری کہ من بے باوہ بستم   مثال شاعران افسانہ بستم
 نہ بینی خیر از آن مرد و فرو دست   کہ بر من تہمت شعر و سخن بست
 بگوئے دلبران کار سے ندارم   دل زار سے غم یار سے ندارم
 نہ خاک من غبار رنگزار سے   نہ در خاکم دل بے خست یار سے
 بجبریل امین ہم است نام   رقیب قاصد دریاں نہ نام
 مرا بافتہ سایان کلیم است   فرشاہنشی زیر کلیم است
 اگر خاکم بھرائے نہ گنجم   اگر آسم بھریاے نہ گنجم

دلِ سنگ از زجاجِ من بلرزد   بیم افکارِ من ساحلِ نہ ورزد
 نہاںِ تقدیرِ ہمارِ پرودہ من   قیامت ہا بعسلِ پروردہ من
 دے درخوشتنِ خلوتِ گزیدم   جہانے لازوالے آئندیم
 ”مرا زیں شاعری خود عارِ ناید“

کہ در صد قرن یک عطا ز ناید“

بجانم رزمِ مرگ و زندگانی است   نگاہم بر حیاتِ جاودانی است
 زجاں خاکِ ترا بیگمانہ دیدم   باندام تو جانِ خود و میسدم
 ازاں نارے کہ دارم داغ و اغم   شبِ خود را بفر و زارِ چہ را غم
 بخاکِ من دلے چوں دانہ کشتند   بلوچِ من خطِ دیگر نوشتند
 مرا ذوقِ خودی چوں انگبین است   چہ گویم وارداتِ من ہمین است

نخستین کیفیتِ اورا آزمودم

وگرہِ رخا و راںِ قیمتِ نمودم

اگر این نامہ را حبیبِ یل خواند   چو گردد آں نورِ ناب از خود فشاند
 بنالد از مہِ تمام و منزلِ خویش   بہ یزدان گوید از حالِ دلِ خویش
 "تجلی را چہ سناں عریانِ نخواہم   نخواہم جز عسَمِ پُہاںِ نخواہم
 گذشتم از وصالِ جاودانے   کہ بہینم لذتِ آہ و فغانے

مرانا زونیا ز آدے دہ

بحبانِ من گداز آدے دہ

سوال

نخست از من کز خوشیم در تحریه
 چه چیز است آنکه گویندش قفس کمر
 که این من کمر را شرطِ راه است
 چرا که طاعت و گناہ گنہ است

جواب

در دین سینہ آدم چه نور است! چه نور است این کہ غیبِ حق است!
 من اورا ثابتِ ستیار دیدم! من او را نورِ دیدم نارِ دیدم!
 گئے نارِ شش برہانِ دلیل است گئے نورِ شش ز جانِ جبرئیل است!

چہ نورے جاں فروزے سینہ تابیے   نیز زو با شعاعش آفتابیے
 بخاک آلودہ و پاک از مکان است   بہ بندِ روز و شب پاک از زمان است
 شمارِ روزگارِ کش از نفس نیست   چنیں جویندہ و یا بندہ کس نیست
 گئے و اماندہ و ساعلِ نقاش   گئے دریائے بے پایاں بجاش
 ہمیں دریا ہمیں چوبِ کلیم است !   کہ ازوے سینہ دریا و نویم است
 غزالے مرغزارش آسمانے   خور و آبے زجوتے کمکشانے
 زمین و آسماں اور امتقائے   میانِ کارواں تنہا خراے
 ز احوالش جہانِ ظلمت و نور !   صدائے صور و مرگ و جنت و حور
 از وایلبیس و آدم را نمودے   از وایلبیس و آدم را کشودے
 نگہ از جلوہ او ناشکیب است   تجلی ہائے اویزد اں فریب است
 بچشمے خلوتِ خود را بہ بیند   بچشمے جلوتِ خود را بہ بیند
 اگر یک چشم بر بند و گناہے است   اگر باہر دو بیند شرطِ اہے است

ز جوئے خوشی بھرے آفریند گھر گردد بہ قصرِ خود نشیند
 ہماں دم صورتِ دیگر پذیرد شود غواص و خود را باز گیرد
 دروہنگامہ ہائے بے خروش است در و رنگِ صدا بے چشم و گوش است
 درون شیشہ اور روزگار است

ولے بر مابت دریچہ آشکار است!

حیات از وے بر اندازد کند سے شود صیادِ ہر سیت و بند سے
 از و خود را بہ بندِ خود در آرد گلوے ماسوا را ہم فشار د
 دو عالم می شود روزے شکارش فتد اندر کند تا بدارش
 اگر ایں ہر دو عالم را بگیری ہمہ آفاق میسر تو نہ میری!
 منہ پا در بیا بان طلب مست تختیں گیر آں عالم کہ در دست
 اگر زیری ز خود گیری زبشو خدا خواہی؟ بخود نزدیک تر شو
 بہ تسخیر خود افتادی اگر طاق ترا آسان شود تسخیرِ آفاق!

خنک رونے کہ گیری این جہاں را   شگافی سینۂ نہ آسمان را
 گذار و ماہ پیش تو سجودے   برویچی کمند از موج دودے
 دریں دیر کہن آزاد باشی   بتاں را بر مرادِ خود تراشی
 بکف برون جہان چارہ سورا   مقام نور و صوت رنگ بورا
 فروزش کم کم او بیش کردن   و گر گوں بر مرادِ خویش کردن
 برنج و راحت او دل نہ بستن   طلسم نہ سپہرا و شکستن
 فرو رفتن چو پکیاں در ضمیرش   ندادن گندم خود با شعیرش

شکوہِ خسری این است این است!

ہمیں ملک است کچھ تو ام بدین است!

سوال (۲)

چہ بجا است ایں کہ علمش ساحل آمد؟
ز قعرِ او چہ گوہر حاصل آمد؟

جواب

حیاتِ پرفس بحرِ روانے   شعور و آگہی اورا کرانے
چہ دریائے کہ ترفِ موجد است   ہزاراں کوہِ صحرِ برکنار است
پیرس از موج ہائے بقیاراش   کہ ہر موجش پروں حبیب از کنارش

گذشت از بحر و صحرا نمے داد   نگہ را لذتِ کیفیت و کئے داد
 ہر آن چیزے کہ آید در حضورش   منور گردد از فیضِ شعورش
 بخلوتِ مست و صحبتِ پذیرا است   ولے ہر شے ز نورش مستنیر است
 تختیں می نماید مستنیرش   کند آئند بآئینے اسیرش
 شعورش با جہاں نزدیک تر کرد   جہاں اور از رازِ او خبر کرد
 خرو بند نقاب از رخ کشودش   و لیکن لطفِ عریان تر نمودش

مکتبہ اندرین بر مکافات

جہاں اور امتحانِ اوقات

بروں از خویش می بینی جہاں را   در دشتِ دیم و صحرا و کان را
 جہاں رنگِ بو گلہ ستہ ما   ز ما آزاد و ہم وابستہ ما
 خودی اور ایک تارِ نگہ بست   زمین و آسمان و مہر و مہ بست
 دلِ ما را با و پوشیدہ رہے است   کہ ہر موجود ممنونِ نگاہے است

گر اور اکس نہ بین زار گردد اگر بسیندیم و کسار گردد

جہاں را فربہی از دیدن ما نہاش رستہ از بالیدن ما

حدیثِ ناظر و منظور رائے است دلِ ہر ذرہ در عرضِ نیائے است

تو اے شاہد مرا مشہود گرداں ^ق ز فیضِ یک نظر موجود گرداں

کمالِ ذاتِ شے موجود بودن برائے شاہدے مشہود بودن

زدانش در حضورِ ما نبودن منور از شعورِ ما نبودن

جہاں غیر از تجلیِ ہائے مانیت کہ بے ماجلوہ نور و صدانیت

تو ہم از صحبتش یاری طلب کن نگہ را از خم و چپش ادب کن

یقین می داں کہ شیرانِ شکاری

دریں رہ خواستند از مور یاری

بیاریہائے او از خودِ خبر گیر تو جبیلِ امینی بال و پر گیر

بہ بسیاری کشا چشمِ خود را کہ دریا بی تماشا ئے احد را

نصیبِ خود ز بوسے پیرین گیر به کنعانِ نگمت از مصر و مین گیر
خودی صیاد و نجیرش مه مهر اسیر بند تدبیرش مه و مهر

چو آتش خویش را اندر جهان زن!

شب بخون بر مکانِ لامکان زن!

سوال (۳)

وصالِ مُسکن و واجبِ ہمِ حسیّت؟
حدیثِ قرب و بعد و بشی و کمِ حسیّت؟

جواب

سہ پہلو ایں جہانِ چون و چند است   خرد کیف و کم اور اکمداست
جہانِ طوسی و قلبی س است ایں   بے عقلِ زمینِ فرسا بس است ایں
زمانش ہم مکاش اعتباری است   زمین و آسمانش اعتباری است
کماں رازہ کن و آماج دریاب   ز حرمِ نکتہ معراج دریاب
محو مطلق دریں دیرِ مکافات   کہ مطلق نیست جز نور السموات

حقیقت لازوال و لامکان است   مگو و بگو که عالم بے کران است
 کران او درون است بیرون نیست   دروش نسبت بالاکم فزون نیست
 دروش خالی از بالا و زیر است   و لے بیرون او وسعت پذیر است
 ابدراعتل مانا سازگار است   بیکی از گیسو دار او ہزار است
 چونک است او سکون را دوست دارد   نہ بیند مغنر و دل بر پوشت دارد
 حقیقت را چو ماصد پاره کریم   تمیز ثابت و ستیاریہ کریم
 خرد و در لامکان طرح مکالم است   چو زمانے زمان را بر میاں است
 زمان را در ضمیر خود ندیدم   مد و سال و شب روز آندیدم
 مد و سالت نمی آرد بیک جو   بحرف کمال بشتتم غوطہ زن شو

بخود رس از سر ہنگامہ بر خیز

تو خود را در ضمیر خود فرو ریز

تن و جان را دو تا گفتن کلام است   تن و جان را دو تا دیدن حق ام است

بجاں پوشیدہ رمز کائنات است بدن حالے از احوال حیات است

عروس معنی از صورت حنا بست نمود خوش راپیرایہ ما بست

حقیقت رونے خود را پرہ باف است

کہ اور الذّتے در انکشاف است

بدن را تا فرنگ از جاں جدا دید نگاہش ملک و دیں را ہم وقتا دید

کلیسا سبّہ پطرس شمارد کہ او با حاکمی کارے ندارد

بکارِ حاکمی مکرو فتنے ہیں تن بے جاں و جاں بے تنے ہیں

حسّ را با دل خود مہر کن یکے بر ملتِ ترکاں نظر کن

بہ قتلیدِ فرنگ از خود رمیدند

میان ملک و دیں لبطے ندیدند

یہی را آن چہاں صد پارہ دیدیم عدد بہر شمارش آئند دیدیم

کہن دیرے کہ بینی مشتبہ خال است مے از سرگذشتِ اتِ پاک است

حکماں مردہ را صورت نگارند! بد موعستے دم عیسیٰ نذرند!
 دریں حکمت لم چیزے ندید است برائے حکمت دیگر تپید است
 من این گویم جہاں در انقلاب است دروش زندہ و در پیچ و تاب است
 زعدا و شمارِ خویش بگذر یکے در خود نظر کن پیش بگذر
 دران عالم کہ جزو از کل فزون است قیاس رازی و طوسی جنون است
 زمانے بارِ سطح آشنا باش دے با سازِ بیکن ہم نوا باش
 ولیکن از مقامِ شاں گذر کن مشو گم اندرین منزل، سفر کن
 باں عتقے کہ داند بیش و کم را شناسد اندرونِ کان ویم را
 جہان چپہ و چوں زیرِ نگین کن بگردوں ماہ و پرویں را کیس کن
 و لیکن حکمت دیگر بیاموز رہاں خود را ازیں مکرِ شبِ روز

مقام تو بروں از روزگار است

طلب کن آں میں کو بے نیاز است!

سوال

قدیم و محدث از هم چوں جدا شد
 که این عالم شد آن دیگر خدا شد
 اگر معروف و عارف ذات پاک است
 چه سودا در سر این مشت خاکی است؟

جواب

خودی را زندگی ایجاد غیر است   فراق عارف و معروف خیر است
 قدیم و محدث ما از شمار است   شمار ما طمس فرما هست
 دادم دوش و فردا می شماریم   بهیست و بود و باش کار داریم

از خود را بریدن فطرتِ ماست   تنہا نارسیدن فطرتِ ماست
 نہ مارا در سرقِ او عیارے   نہ اورا بے وصالِ مقررے
 نہ او بے مانہ ما بے او اچالِ است!   فراقِ ما فراقِ اندر وصالِ است!
 جدائیِ خاک را بخشد نگاہے   دہد سرمایہ کو ہے بکا ہے
 جدائیِ عشق را آئینہ ار است   جدائیِ عاشقان را سازگار است
 اگر مازندہ ایم از درد مندی است   و گر پائندہ ایم از درد مندی است
 من و او چیست؟ اسرارِ الہی است!   من و او بردوامِ ما گواہی است!
 بخلوت ہم بجلوت نورِ ذاتِ است   میانِ انجمن بودن حیاتِ است
 محبت دیدہ و ربے انجمن نیست   محبت خود نگر بے انجمن نیست
 بہ بزمِ ماتحتی ہاست بنگر   جہاں ناپید و او پیدا است بنگر
 در دیوارِ و شہر و کاخ و کونیت   کہ اینجا، سچکس جز ما و او نیست
 گمے خود را ز ما بیگانہ سازد   گمے ما را چو سازے می نوازد

گئے از سنگ تصویرش تراشیم   گئے نادیدہ بروئے سجدہ پاشیم

گئے ہر پردہ فطرت دریدیم!   جمالِ یاربے باکانہ دیدیم

چہ سودا در سرائیں مشتِ خاک است؟   ازین سودا در روشنائی ناک است

چہ خوش سودا کہ نالہ از فراقش   ولیکن ہم ببالد از فراقش

فراقِ او چہاں صاحبِ نظر کرد   کہ شامِ خویش را بر خود سم کرد

خودی را در دمندا متحان ساخت   غمِ دیرینہ را عیشِ جواں ساخت

گہا سلک سلک از چشمِ تیر برد   ز نخلِ ماتے شیریں ثمر برد

خودی را تنگ در آغوشِ کون

فنا را با بختِ ہم دوشِ کون!

محبت؟ در گرہ بستن مقامات   محبت؟ در گذشتن از نہایات!

محبت ذوقِ انجہاے ندارد   طلوعِ صبحِ او شامے ندارد!

برائش چوین خورد پیچ و خمے ہست   جہانے در فروغِ یکدے ہست!

ہزاراں عالم فتد در رہ ما   بپایاں کے رسد جولا نگہ ما

مسافر اجاوداں زی جاوداں میر   جہانے را کہ پیش آید نہ را گیر

بہ بحر شگم شدن انجام مانیت   اگر اورا تو در گیری فنا نیست

خودی اندر خودی گنجد محال است!

خودی را عینِ غم و بودن کمال است!

سوال (۵)

کہ من بایں ہم مرا از من خبر کن
چہ عسنی دارد اندر خود من کن؟

جواب

خودی تعویذ حفظ کائنات است   نخستیں پر تو ذلتش حیات است
حیات از خواب خوش بیدار گردد   دروش چوں یکی بسیار گردد
نہ اورا بے نمود ما کشودے   نہ مارا بے کشود او نمودے

ضمیرش بجز ناپیدا کناے   دلِ قہر موجِ بقیارے
 سرو برگِ شکیبائی ندارد   بجز اندر پیدائی ندارد
 حیاتِ آتشِ خودی با چوں شررها   چو آہِ بزمِ ثابت و اندر سحرها
 ز خود نارفته بیرونِ غیر بن است   میانِ انجمنِ خلوت نشین است
 یکے بنگر بخود سچ پیدین او   ز خاکِ پے سپر بالیدین او
 نہاں از دیدہ ہا در ہاے و ہوئے   و مادہم جستجوئے رنگِ بُوئے
 ز سوزِ اندر وں در حبشِ خیز است   بآئینے کہ با خود در ستیز است
 جہاں را از ستیزِ او نظامے   کفِ خاکِ از ستیزِ آئینہ فامے
 نریزد جب نہ خودی از پرتو او   نخیلِ جب نہ گہر اندر زواو
 خودی را پیکرِ خاکی حجاب است   طلوعِ او مثالِ آفتاب است
 درونِ سینہ ماحنا و راو   فروغِ خاکِ ما از جوہر او
 تو می گوئی مرا از من خبر کن   چہ معنی دارد دُ اندر خود سحر کن؟

ترا گفتم کہ ربطِ جان و تنِ حیثیت   سفر در خود کن و بنگر کہ منِ حیثیت
 سفر در خویش؟ زادِ ن بے اب و مام   تریا را اگر گشتن از لبِ بام
 ابد بردن بیک دم اضطرابے   تماشا بے شعاعِ آفتابے
 سترِ دن نقشِ ہر امید و نہی   زدن چاکے بدریا چوں کلیمے
 شکستن این طلسمِ بحر و برا   زانگشتے شگافیدنِ مسمرا
 چناں باز آمدن از لامکانش   درونِ سینہ او در کفِ جہانش
 ولے این راز را گفتن محال است   کہ دیدن شیشہ و گفتنِ ہفال است
 چہ گویم از من و از توش و تابش   کند انا عر ضنا بے نقابش
 فلکِ لرزہ بر تن از من و او   زمان و مسم مکان اندر براو
 نشیمن را دلِ آدم نہاد است   نصیبِ مِشتِ خاکے او قناد است
 جدا از غمِ ہم و ابستہ غیر   گم اندر خویش ہم پیوستہ غیر
 خیالِ اندر کفِ خاکے چہاں است؟   کہ سیرش بے مکان و بے زمان است!

برندان است آزاد هست! این چیست؟ کند و صید و صیاد هست! این چیست؟
 چراغ در میان سینه تست چه نور هست این که در آئینه تست؟

مشو غافل که تو اورا آهینی

چه نادانی که سوزِ خود نه بینی!

سوال (۶)

چیز جزو است آنکه اواز کل فزون است؟
طریق بستن آن بنم چون است؟

جواب

خودی را اندازه هست مافزون است خودی را کل که تو بینی فزون است
ز گردون بار بار افتد که خیزد به بحر روزگار افتد که خیزد
جزا و در زیر گردون خود نگر کیست؟ به بے بالی چنان پرواز گر کیست؟
به ظلمت مانده و نور سے در آغوش! بروں از جنت و حور سے در آغوش!
بآں نقطه دل آویز سے که دارد ز قعر زندگی گوهر برآرد

ضمیمہ زندگانی جاودانی است   ہجشتم ظاہر ش بینی زمانی است
 بتقدیرش مقام ہست بود است   نمودن خویش و حفظ این نمود است
 چہ می پرسی چہ گون است چہ گون نیست   کہ تقدیر از نہاد او بروں نیست
 چہ گوئیم از چگون و بے چگونش   بروں محبوب و مختار اندر روش
 چنین فرمودہ سلطان بدر است   کہ ایمان در میان جبر و قدر است
 تو بہر مخلوق را مجبور گوئی   اسیر بند نزد و دور گوئی
 ولے جان از دم جان آفرین است   بچندین جلوہ ما خلوت نشین است
 ز جبر او حدیثے در میان نیست   کہ جان بے فطرت آزاد جان نیست

شبیخوں بر جہان کیفٹ کم زد

ز مجبوری بختاری مدم زد

چو از خود گرد مجبوری فشانند   جہان خویش را چوں ناقہ راند
 نگرود آسمان بے رخصت او   نہ تا بد اخترے بے شفقت او

کند بے پردہ روزے مضمرش را   بچشمِ خویش بنید جوهرش را
 قطارِ نوریاں در رگزار است   پئے دیدار او در تپانِ ارہت
 شرابِ افروخته از تماشِ گبیر
 عیارِ خویش از خاشِ گبیر

چہ پرسی از طریقِ جستجویش   فرو آدر مقامِ ہاے دیویش
 شبِ روزے کہ داری برباد زن   فغانِ صبحِ گاہے بر بند و زن
 خرد را از حواسِ آید متاع   فغانِ از عشقِ می گیر و شعاع
 خرد جز رفعاں کل را بگیرد   خرد میرد فغانِ ہرگز نمیرد
 حشر بہر ابد ظرفے ندارد   نفسِ چوں سوزنِ ساعت شمارد
 ترا شد روز با شب ہا سحر   نیکو شعاع و چنید شر ہا

فغانِ عاشقانِ انجامِ کارے است

نہاں در یکدمِ اوروزِ کارے است!

خودی تا ممکنش و نماید گره از اندرونِ خود شاید

ازاں نورے کہ وابینداری تو اور افانی و آفی شماری

ازاں مرگے کہ می آید چه باک است خودی چوں نختہ شد از مرگ پاک است!

ز مرگ دیگرے لرزد دلِ من دلِ من جانِ من آب و گلِ من

ز کارِ عشق و مستی بر فنا دَن شرارِ خود بخاشاکے ندادن

بدستِ خود کفن بر خود بریدن بچشمِ خویش مرگِ خویش دیدن

ترا این مرگ ہر دم در کمین است بترس از وے کہ مرگ ما ہمین است

کند گورتو اندر پیکرتو

نکیر و منکیر او در برتو

سوال (ک)

مسافر چوں بود رہرو کدم است؟
کرا گویم کہ او مردِ تمام است؟

جواب

اگر چشمه کثاتی بر دلِ خویش   درونِ سینه بینی منزلِ خویش!
سفر اندر حضر که درونِ جنین است   سفر از خود بخود کردنِ پید است
کسے انجبا نداند ما کجائیم   کہ در چشمِ مہ و اختر نیائیم
مجو پایاں کہ پایاں نے نداری   بپایاں تارسی جائے نداری
نہ مارا پختہ سپنداری کہ خایم   بہر منزل تمام و ناتمامیم
بپایاں نارسیدن زندگانی است   سفر مارا حیاتِ جاودانی است

زماہی تا بمسہ جولانگہ ما مکان و ہم زمان گردہ ما
 بخود چپیم و بے تاب نمویم کہ ما موجیم و از قعر وجودیم
 و ما دم خویش را اندر کیس باش گریزاں از گھاں سوئے یقین باش
 تب تاب محبت را فنا نیست یقین و دید را نیز انتہا نیست
 کمال زندگی ویدار ذات است طریقی رستن از بندہا است
 چنساں با ذات حق خلوت گرینی ترا او بیند و او را تو بینی
 منور شود نورِ مَن تیرا نی، مژہ برہم فرن تو خود نمائی
 بخود محکم گذر اندر حضورش مشونا پید اندر بحر نورش
 نصیبِ ذرہ کن آں اضطرابے کہ تا بد در حرمِ آفتابے
 چنساں در جلوہ گاہِ یار می سوز عیاں خود را نہاں اورا برافروز!

کسے کو دید عالم را امام است

من و تو نا تما میم و تم م است!

اگر اور انیابی در طلب خیزد   اگر یابی بدانش در آویزد
 فقیہ و شیخ و ملا را مدہ دست   مروماندہا ہی غافل از شمت
 بکار ملک دیں او مرد را ہے ست   کہ ما کو بیم و اوصاحب نگاہے ست
 مثال آفتاب صبح کا ہے   دمدار ہر بن پوشش نگاہے
 فرنگ آئین جمہوری نہاد ست   رسن از گردی ولیہ کشاد ست
 نوابے زخمہ و سارے نداد   الے طیارہ پروازے نداد
 ز باغش کشت ویرانے نکوتر   ز شہرا و بیابانے نکوتر
 چور ہرن کاروانے دنگ تاز   شکما بہر ناسے دنگ تاز
 رواں خوابید و تن بیدار گردید   بہر بادین و دانش خوار گردید
 خرد جز کافری کافر گری نیست   فنِ افرنک جز مردم دری نیست
 گرو ہے را گرو ہے در کمین است   خدائش یار اگر کارش چنین است
 زمین دہ اہل مغرب را پیامے   کہ جمہور است تیغ بے نیامے

چشمشیرے کہ جانہامی ستاند تمیزِ مسلم و کافر نداند

نہ ماند در غلافِ خود زمانے

برد جانِ خود و جانِ جہانے

سوال^(۸)

کدامی حکمت را نطق است انا الحق
چه گوئی هنر بود آں رمز بلسق

جواب

من از رمز انا الحق باز گویم   دگر باهند و ایرای راز گویم
منه در حلقه دیر این سخن گفت   حیات از خود فریب خورد و من گفت

خدا خفت وجود ما ز خواش وجود ما نمود ما ز خواش

مقام نحت و فوق و چار سو خواب! سکون و سیر و شوق و جستجو خواب!

دل بیدار و عقل نکتہ پس خواب! گمان و فکر و تصدیق و یقین خواب!

ترا این چشم بیدارے بخواب است! ترا گفتار و کردارے بخواب است!

چو ادب یاد گردد و گمیت نیست

متناع شوق را سو اگرے نیست

فروغ دانش ما از قیاس است قیاس ما از تقدیر و حواس است

چو حسن و گیشد این عالم دگر شد سکون و سیر و کیف کم دگر شد

توان گفتن جهان رنگ و بو نیست زمین و آسمان و کاخ و کو نیست

توان گفتن کہ خوابے یا فسونے است حجاب چہرہ آں بے چگونے است

توان گفتن ہمہ نیرنگ ہوش است فریب پردہ ہائے چشم و گوش است

خود می از کائنات رنگ و بو نیست حواس ما میان ما و او نیست

نگہ را در حشر نیست را ہے کنی خود را تماشا بے نگا ہے

حسابِ ورزش از دورِ فلک نیست

بخود بینی ظن و تخمین و شک نیست

اگر کوئی کہ من و ہم گمان است نمودش چوں نمود این و آن است

بگو با من کہ داراے گمان کیست؟ یکے در خود نگراں بے نشان کیست؟

جہاں پیدا و محتاج و لیلہ! نمی آید لیسکر جبریلے

خودی پنهان رحمت بے نیاز است! یکے اندیش و دریاب این چہ از است!

خودی را حقِ بداں باطل مپندار خودی را کشت بے حاصل مپندار

خودی چوں نختہ گرد و لا زوال است فراقِ عاشقانِ عینِ وصال است!

شر را تیز بالے می توان داد تپید لایزالے می توان داد

دوامِ حق جزاے کارِ اذیت کہ او را این دوام از جستجو نیست

دوامِ آن بہ کہ جانِ مستعارے شود از عشق و مستی پادارے!

وجود کو ہمارا و دشت و دریچہ! جہاں فانی، خودی باقی، و گریہ و سچ!
 و گرازش و شکر و منصور کم گوئے! خدا را ہم براہِ خوشیتن حوئے
 بخود کم بہر تھتیتق خودی شو
 انا الحق گوئے و صدیق خودی شو

سوال (۹)

کہ شد بر سرِ وحدتِ اقصا آخر؟
شنا سائے چہ آمد عارف آخر؟

جواب

تہ گردوں ممتا مِ دل پذیرا ست   ولیکن مہر و ماہش زود میرا ست
بدوشِ شامِ شمسِ آفتابے   کواکب را کفن از ماہتابے
پرد کسارِ چوں ریگِ روانے   دگرگوں می شود دریا با آنے

گلاں را در کمیں بادِ خزان است   متاعِ کارواں از بیمِ جان است
 ز شبنمِ لاله را گوهر نماسند   دے ماند دے دیگر نماسند
 نواشنیدہ در چنگِ بمیرد   ثمرِ ناجستہ در سنگِ بمیرد
 میرس از من نہ عالمگیرِی مرگ
 من و تو از نفسِ نہجیری مرگ!

غزل

فنا را بادۂ ہر جام کردند   چہ بیدر آنہ اور اعام کردند
 تماشا گاہِ مرگِ ناگساں را   جہانِ ماہ و انجسمِ نام کردند
 اگر یک ذرہ اش نخوئے رمِ آموخت   با فسونِ نگاہِ رام کردند

قرار از ما چہ می جوئی کہ مارا اسیر گردش ایام کردند

خودی در سینہ چاکے نگہدار

ازیں کو کب چراغِ شام کردند

جہاں کیسے مستام آفین است دریں غربت سراغِ فغان بھین است

دلِ مادر تلاشِ باطلے نیست نصیبِ ما غمِ بے حاصلے نیست

نگہ دارند اینجبا آرزو را سرورِ ذوق و شوقِ جستجو را

خودی را لازوالے می توان کرد فراقے را اوصالے می توان کرد

چراغے از دمِ گرمے توان خست

بسوزن چاکہ گردوں میتوان خست

خدائے زندہ بے فوقِ سخن نیست تجلیِ ہائے او بے انجمن نیست

کہ برقِ جلوة او جبرِ بگزرد کہ خور و آں باد و ساغرِ بسرزد

عبادِ حسن و خوبی از دل کیست؟ مہرِ او در طوافِ منزل کیست؟

اَلَسْتُ اَزْ خُلُوْتِ نَانِے کِه برخواست؟ بلی، از پردہ سانس کِه برخواست؟
 چہ آتش عشق درخاکے برافروخت! ہزاراں پردہ یک آوازِ ماسوخت!
 اگر مائیم گرداں جامِ ساقی است بیزش گرمی ہنگامہ باقی است!
 مراد دل سوخت بر تنہائی او کنم سامانِ بزمِ آرائی او

مثالِ دانہ می کارم خودی را

برائے اونگہ دارم خودی را

خاتمه

نوشمیشیری ز کام خود بروں آ   بروں آ از نیام خود بروں آ
 نقاب از ممکنات خویش برگیر   مه و خورشید و انجم را به برگیر
 شب خود روشن از نور یقین کن   ید بیضیا بروں از آستین کن
 کسے کو دیده را بر دل کشود هست   شرارے کشت پروینے درود هست
 شرارے جسته گیر از دروغم   که من مانند رومی گرم غم
 و گرنه آتش از تهذیب نوگیر
 بروں خود معین فر اندروں میرا

بندگی نامہ

بندگی نامہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

گفت یازداں مہ گیتی فروز تاب من شب را کند مانند روز
یاد آیم کہ بے لیل و نہار خفت بوم در غم میروزگار
کو کہے اندر سواد من نبود گدشے اندر نہاد من نبود
نے ز نورم دشت در آئینہ پوش نے بدریا از جمال من خروش

آہ زیں نیزنگ و افسون وجود! وائے زیں تابانی و ذوق نمود!

تافتن از آفتاب آموختم خاکدانے مردہ افروختم

خاکدانے با فروغ و بے فراغ! چہرہ او از غلامی داغ داغ!

آدم او صورتِ ماہی بہشت! آدمے یزداں کشتے آدم پرست!

تا سیر آب و گل کردی مرا از طوافِ انجبل کردی مرا

ایں جہاں از نورِ جاں آگاہ نیست! ایں جہاں شایانِ مہر و ماہ نیست!

درفضائے نیلگوں اوراہل رشتہ ما نوریاں ازوے گل

یا مرا از خدمتِ او واگذار یا ز خاشِ آدمِ دیگر بیار

چشمِ بیدارم کہ بود و کور بہ

اے خدا این خاکداں بے نور بہ

از غلامی دل بمبیمہ در بدن از غلامی روح گرد و بار تن

از غلامی ضعفِ پیری در شباب از غلامی شیرِ غاب افکنندہ ناب

از غلامی بزمِ قلتِ فرد فرد   این و آن با این و آن اندر نبرد
 آن یکے اندر سجود این در قیام   کار و بارش چوں صلواتِ بے امام
 در فستد هر فرد با فردے دگر   هر زمان هر فرد را دردے دگر
 از غلامی مرد حق ز تار بند   از غلامی گوهرش نا از جیب بند
 شاخ او بے مهر گاه عریان ز برگ   نیست اندر جان او حسن و بیم مرگ
 کور ذوق و نیش را دانسته نوش   مرده بے مرگ و عشق خود بدوش
 آبروئے زندگی در باخت   چوں خراں باگاه وجود در ساخت
 ممکنش بنگر محال او نگر   رفت و بود ماه و سال او نگر

روزها در ماتم یک دیگر اند

در خرام از ریگ ساعت کمتر اند

شوره بوم از نیشِ کژدم خار خار   مور او اثر در گز و عقرب شکار

صرصر او آتشِ دوزخ نثار   زورقِ ابلیس را بادِ مراد

آتش اندر هوا غلطیده شعله در شعله پیچیده
 آتش از دو دریچای تلخ پوش آتش تندرغو و دریا خروش
 در کنارش مار با اندرستیز مار با کفچه های زهریز
 شعله اش گیرنده چو کلب عقور هولناک و زنده سوز و مرده نور

در چنین دشت بلا صد روزگار

خوشتراز محکومی یک دم شمار!

در بیان فنون لطیفہ غلاماں

موسیقی

مرگ ہا اندر فنونِ بندگی   من چہ گویم از فسونِ بندگی
 نغمہ اوحسالی از نارِ حیات   ہیمچو سیل افتد بدیوارِ حیات
 چوں دلِ او تیرو سیمائے غلام   پست چوں طمعش نواہائے غلام
 از دلِ افسردہ او سوز رفت   فوقِ فردا لذتِ امروز رفت
 از نئے او آشکارا رازِ او   مرگِ یک شہر است اندر سازِ او
 ناتوان و زار می سازد ترا   از جہاں بیزار می سازد ترا

چشم اور اشکِ پیہم سرمہ الیست   تا توانی بر نوائے او مایست

الحذر این نغمہ موت است و بس   نیستی در کسوتِ صوت است و بس

تشنہ کامی؟ این حرم بے زہمت   دریم وزیرش ہلاکِ آدم است

سوزِ دل از دل بردنم می دہد   زہر اندر ساغرِ جسم می دہد

غم و وقسم است اے برادرِ گوش کن   شعلہ مارا چراغِ ہوش کن

یک غم است آن غم کہ آدم را خورد   آن غم دیگر کہ ہر غم را خورد

آن غم دیگر کہ مارا ہمدم است   جان مارا از صحبتِ او بے غم است

اندرو بہنگامہ ہائے غرب و شرق   بحر و دروے جملہ موجودات غرق

چون شیمین می کند اندر دے   دل از و گرد و دیم بے ساحلے

بندگی از سیرِ جاں نا آگہی است   زان غم دیگر سرودِ او تہی است

من نمی گویم کہ آہنگش خطا است

بیوہ زن را این خنثیوں واسست!

نغمه بایتنند و مانند خیل تا برد از دل غماں انجیل خیل
 نغمه می باید جنوں پرورده آتش در خون دل حل کرده
 از نغم او شعله پروردن توان خامشی را جز و او کردن توان
 می شناسی؟ در سرود است آن مقام "کاندروبے حرف می روید کلام"
 نغمه روشن چراغ فطرت است معنی او نقش بند صورت است
 اصل معنی را ندانم از کجاست صورتش پیدا و با ما آشناست
 نغمه گر معنی ندارد مرده ایست سوز او از آتش افشوده ایست
 راز معنی مرشد رومی کشود فکر من بر آستانش در سجود
 "معنی آن باشد که بستاند ترا بے نیاز از نقش گرداند ترا
 معنی آن نبود که کور و کر کند مرد را بر نقش عاشق ترکند"

مطرب ماحبوة معنی ندید

دل بصورت لبست از معنی رمید!

مصنوی

ہمچناں دیدم فن صورت گری   نے براہیمی درونے آوری
 ترا ہے در حلقہ دام ہو کس   دلبرے با طائری اندر نفس
 خسر و پیش فقیرے غرقہ پوش   مرد کو ہستانی ہنیم بدوش
 نازنینے در رہبت حسنا   جو گئے در خلوت ویرانہ
 پیر کے از در و پیری داغ داغ   آنکہ اندر دست او گل شد چراغ
 مطرب از غنہ بیگناہ مست   بلبلے نالیہ و تار او گست
 نوجوانے از نگاہے خور و تیر   کو د کے برگردن بابائے پیر

می چکد از خامہ ہاضمون موت

ہر کج افسانہ و افسون موت

علم حاضر پیش آفل در سجود   شک بنیفرود و یقین از دل ربود

۵ نورعظم طبع اول میں پیشتر کتاب سے سہواً حذف ہو گیا تھا مضمون اس وقت ہوا جب کتاب تمام چھپ چکی
 صرف اس شعر کے لئے کتاب کے ساتھ غلطی نہ ہو کہ شاعر نے کہا "آغا میر جو مرے مناسب نہ سمجھا"۔ (محمد حسین)

بے یقینِ رالذتِ تحقیق نیست   بے یقینِ راقوتِ تحقیق نیست

بے یقینِ رارعشہ با اندر دل بہت   نقشِ نو آوردنِ او را مشکل است

از خودی دور است رنجور است پس   رہبرِ او ذوقِ جمہور است پس

حسن را در یوزہ از فطرت کند   رہزن و راہ تہی دستے زند

حسن را از خود برونِ حبتنِ خطا است   آنچه می بائست پیشِ ما کجا است

نقشگرِ خود را چو با فطرت سپرد   نقشِ او افکند و نقشِ خود سترد

یک زمان از خوشیتنِ رنگے نزد   بر ز جارجِ ما گے سنگے نزد

فطرت اندرِ طلیسانِ ہفت رنگ   ماندہ بر قرطاسِ او با پائے رنگ

بے تپشِ پروانہ کم سوزِ او   عکسِ مندر نیست درامروزِ او

از نگاہش رخنہ در افلاک نیست   ز آنکہ اندر سینہ دلِ مہیاک نیست

خاکسارِ و بے حضور و شرمگین   بے نصیب از صحبتِ روحِ الامیں

فکرِ او نادارِ و بے ذوقِ ستیز   بانگِ اسرافیلِ او بے رستخیز

خوش را آدم اگر خاکی شد نو بیزداں در ضمیر او ببرد
چوں کلمے شد بروں از خوشیتن دست او تار یک چوب اورسن

زندگی بے قوت اعجاز نیست

ہر کسے دانندہ این را نیست

آں ہنرمندے کہ بفطرت فرود راز خود را بر نگاہ ما کشود

گرچہ بحر او ندارد احتیاج می رسد از جوئے ما اورا خراج

چیں رباید از باطِ روزگار ہر نگار از دست او گیر و عیار

حور او از حورِ حبت خوشتر است منکرات و مناش کافر است

آفریند کائنات دیگرے قلب را بخشد حیات دیگرے

بحر و موجِ خوش را بر خود زند پیش ما محوش گہ می منگند

زان فراوانی کہ اندر جان اوست ہر تہی را پر نمودن شان اوست

فطرتِ پکش عیارِ خوب و زشت صنعتش آئینہ دارِ خوب و زشت

عینِ ابراهیم و عینِ آذر است دستِ او هم بت شکن هم بت گراست

هر بنائے کمنه را بر می کند

جمله موجودات را سواں زند

در غلامی تن ز حباں گرد و تنهی از تن بے جاں چه مُسیدِ بی

ذوقِ بحبّاد و نمود از دل رود آدمی از خوشیتن غافل رود

بهر سیلے را اگر سازی غلام برفت از گنبدِ آئینه فام

کیشِ او تقلید و کارش آذری ندرت اندر مذهبِ او کافری ست

تا ز گیاه و هم و شک افزاندش کمنه و فرسوده خوش می آیدش

چشم او بر رفته از آئینه کور چو مجبّاد و رزقِ او از خاکِ کور

گر هنر این است مرگِ آرزوست اندر و نشِ نداشتِ بیروش نکوست

طایر و دانا نمی گرد و اسیر

گر چه باشد دای از نارِ حریر

مذہبِ غلاماں

در غلامی عشق و مذہب را فراق   انگبینِ زندگانی بد مذاق
عاشقی بہ توحید را بردلِ زدن   وانگھے خود را بہرِ مشکلِ زدن
در غلامی عشق جز گفتار نیست   کارِ ما گفتارِ ما را یار نیست
کاروانِ شوق بے ذوقِ رحیل

بے یقین و بے سبیل و بے دلیل

دینِ دانش را غلامِ ارزاں دہد   تا بدن را زندہ دارِ حباں دہد
گرچہ بربہائے او نامِ خداست   قبلہ او طاقتِ نہ زوہد
طاقتِ نامش دروغِ با فروغ   از بطونِ او نرایدِ بنِ دروغ
این صنم تا سجدہ اش کردی خدایت   چوں یکے اندر قیام آئی فناست

آں خدا مانے دہد جانے دہد	ایں خدا جانے بردن آنے دہد
آں خدا کیست ایں صد پارہ لیست	آں ہمہ راچارہ ایں بجایہ لیست
آں خدا در مان آزار و مراق	ایں خدا اندر کلام و نفاق
بندہ را با خویش تن خوگر کند	چشم و گوش و ہوش را کافر کند
بچوں بجان عبد خود را کب شود	جاں بہ تن لیکن ز تن غائب شود
زندہ و بے جاں چہ راز است ایں نگر	با تو گوئیم معنی رنگیں نگر
مردن و ہم زسین اے نکتہ رس	ایں ہمہ از اعتبارات است و بس
ماہیاں را کوہ و صحرا بے وجود	بہر مرغیاں قعرِ بیا بے وجود
مرد کر سوزِ نوا را مردہ !	لذتِ صوت و صدا را مردہ
پیشِ چنگے مست و مسرور است کور	پیشِ رنگے زندہ در گور است کور
روح با حق زندہ و پایندہ است	ورنہ ایں را مردہ آں را زندہ است
آنکہ حئی لا میوت آمد حق است	زسین با حق حیاتِ مطلق است

ہر کہ بے حق زلیست جزم دار نیست گمہ چہ کس در ماتم اوزار نیست

از نگاہش دیدنی ہا در حجاب قلب او بے ذوق و شوق انقلاب

سوزِ مشتاقی بکردارِش کجا! نورِ آفتاقی بگفتارِش کجا!

مذہبِ او تنگ چوں آفاق او از عشا تا یک تر اشراق او

زندگی باہر گراں بردوش او مرگ او پروردہ آغوش او

عشق را از محبتش آزار ہا از دشش افسردہ گرد دنا ہا

نزدِ او آن کرے کہ از گل برنجامست

مہر و ماہ و گنبد گرداں کجا!

از غلامِ فوق دیدارے مجھے از غلامِ جانِ بیدارے مجھے

دیدہ او محنتِ دیدنِ نبرد در جہاں خورد و گراں خوابید و مرد

حکمران بکشایدش بندے اگر می نہسد بر جانِ او بندے دگر

سازد آئینے گرہ اندر گرہ گویدش می پوش ازیں آئیں نہ رہ

ریز پیز قمر کیس بنمایدش   بیم مرگ ناگه سال افزایدش
 تا غلام از خویش گرد نا امید   آرزو از سینه گرد نا پدید
 گاه او را خلعت زیبا دهد   هم ز مام کار در دستش نهد
 مهر را شاطر ز کف بیرون جهانند   بیدق خود را بخت نرینی رساند
 نعمت امروز را شنیداش کرد   تا بمعنی منت گیر فرواش کرد
 تن ستر از مستی مهر ملوک   جان پاک از لاغری مانند دوک
 گرد دار زار و زبول یک جان پاک   به که گرد و دشت ریه تن با هلاک

بند بر پانیست بر جان و دل است

مشکل اندر مشکل اندر مشکل است

در فن تعمیر مردان آزاد

یک زماں باز فنگان صحبت گزین صنعت آزاد مرداں ہم بہ ہیں
 خیندوکار ایک سوری نگر و انما چشمے اگر داری جگر
 خویش را از خود بروں آورده اند این چنین خود را تماشا کرده اند
 سنگها با سنگها پیوسته اند روزگارے را بآنے بستہ اند
 دیدن او بختہ تر سازد ترا در جهان دیگر اندازد ترا
 نقش سونے نقش گرمی آورد از خمیر خوبرمی آورد
 ہمت مردانہ طبع بلند در دل سنگ این دحل اجمند
 سجدہ گاہ کیست این از من میرس بے خبر بارود و دجاں از تن میرس
 واسے من از خوشیتن اندر حجاب از فرات زندگی ناخوردہ آب

وائے من از پنج وین بر کنده از مقام خویش دور فکنده
 محکمی باز یقین محکم است وائے من شاخ یقینم بے غم است
 درین آں نیردے الا اللہ نیست

سجده ام شایان این درگاه نیست

یک نظر آں گوهر نابے نگر تاج را در زیر مہتابے نگر
 مر مرش ز آب رواں گردندہ تر یک دم آتخبا از ابد پائندہ تر
 عشق مرداں ستر خود را گفتہ است سنگ را بانوکِ فرگاں سفتہ است
 عشق مرداں پاک رنگین چوں بہشت می کشاید نغمہ باز سنگ و خشت
 عشق مرداں نفتِ خواباں را عیا حسن را ہم پرده درستم دہ دآ
 ہمت او آنسوئے گردوں گذشت از جہان چنڈ چوں بیوں گذشت
 زانکہ در گفتن نیاید آنچہ دید
 از ضمیر خود نقابے بر کشید!

از محبت جذبه ها گرد و لبند   ارج می گیرد از ونا ارجمند
 بے محبت زندگی ماتم هم   کار و بارش زشت نامحکم هم
 عشق صیقل می زند فرهنگ را   جوهر آئینه بخشد سنگ را
 اهل دل را سیئه سینا دهد   با هنرمندان یزدینا دهد
 پیش او هر ممکن و موجودات   جمله عالم تلخ و اود شاخ نبات
 گرمی افکار ما از نار اوست   آفریدن جان و میدان کار اوست
 عشق مور و مرغ و آدم را بس است   عشق تنها هر دو عالم را بس است
 دلبری بے قاهری جادوگری است   دلبری با قاهری مغپیبری است

هر دو را در کارها آینه محبت عشق
 عالمی در عالمی آنچنین عشق!

(عبدالمجید کوثری رسم)

باہتمام لالہ گوراندہ مل کپور آرٹ پرنٹنگ وکس لاہور میں چھپی
اور جاوید اقبال نے ”جاوید منزل“ میمور وڈ لاہور سے شائع کی

مِلنے کا پتہ

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرونِ ہمارے واڑہ لاہور

جاء

۱۔ ارکین بن
مجلس شصت مضامین پر

۲۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۴۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۵۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۶۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۷۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۸۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۹۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۰۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۱۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۲۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۳۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۴۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۵۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۶۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۷۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۸۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۱۹۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۰۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۱۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۲۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۳۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۴۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۵۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۶۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۷۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۸۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۲۹۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۰۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۱۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۲۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۳۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۴۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

۳۵۔ سائنس و فلسفہ کا ایک نیا
کتاب

